

THERMOPOLIUM ROMANUM
a Frigidarium b Tepidarium c Caldarium

GEORGII CHRISTIANI
GEBAUERI

DE CALDAE ET CALDI APUD VETERES POTU

LIBER SINGULARIS.

LIPSIÆ,
APUD JACOBUM SCHUSTER
MDCCXXI.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

PERILLVSTRI
ATQVE
EXCELLENTISSIMO
DOMINO
DN. GOTTLOB
HIERONYMO
DE LEIPZIGER
HEREDITARIO IN HEYDE &c.
POTENTISSIMI POLONIA-
RVM REGIS ET ELECTORIS
SAXONIAE
IN SVPREMO SENATV
ECCLESIASTICO PRAESIDI
SACRI REGII PALATII
COMITI
CONSILIARIO AVLAE IVSTI-
TIAE ET APPELLATIONVM

*DOMINO SVO GRATIO-
SISSIMO.*

PERILLUSTRIS ATQUE EXCELLENTISSIME DOMINE

DOMINE GRATIOSISSIME.

QUandoquidem una eſt omnium ſapientum ſententia, divinarum Mentium & Heroum, qui in fatiſcentis ævi & laborantis generis humani

com-

commodum identidem excitantur, non hanc eſſe naturam, ut ſuæ excellentiæ atque præſtantiæ conſideratione, contemplationeq; unice delectentur, aut ea tantum, quæ propius abſunt, & quæ merito ſuo ideo digniora habentur, in oculis gerant; ſed hanc admirabilem ſimul virtutem, & eximiam bonitatem iis ineſſe, ut quo altiore ſe collocatos vident faſtigio, eo prolixiori humanitate, atque lubentiori animo in infima & tenuia quæcunque ferantur; eo prorſus modo, quo illi, qui in editiſſima ſpecula conſiſtunt, latiſſime proſpectum petere ſolent; animum induxi, PERILLUSTRIS DOMINE, me, quanquam in umbra conſtitutum, in qua Juris Arti & Bonis Literis naviter operor, in TU-

AM

AM Notitiam, HEROIS nempe INTER TOGATOS CLARISSIMI, SACRI CONSISTORII EMINENTISSIMI COMITIS penetrare, & Caldam Veterum, Principibus Viris olim gratam atque acceptam, nunc libello, etſi parvo, a me reſtitutam atque explicatam, TIBI tamen offerre. Fateor, quando animum ſubit cogitatio, TE Rem publicam adminiſtrare, TE ab AUGUSTISSIMO REGE, cujus etiam PALATIO PRAEFECTUS es, in partem curarum eſſe aſſumtum, TE Sacra noſtra & Univerſitates doctas regere imperio, &, ſi ab omni illa celebritate, quæ maxima eſt, diſceſſero, TE Eruditione eſſe excellenti, Ingenio incomparabili, Iudicio

ſummo; vereor in TUUM prodire Conſpectum homo unus & privatus, & literarum cupidus forte magis, quam peritus. Verum enim vero, poſtquam, præter incredibilem TUAM erga omnes Comitatem, quæ inter reliquas TUAS Virtutes maxime celebratur, & qua me una omnium maxime confirmatum ſentio, adjeciſſet animum, quod Populi, quam regis, ſim pars, in Academia, quam curas, verſer & doceam, alia denique Eruditio maxima Ingenia, tum alia deceat mediocria, audendum eſſe aliquid credidi; maxime, cum liber, quem, EXCELLENTISSIME DOMINE, TE REI

SA-

SACRAE & SCHOLASTICAE PRAESIDE, ad umbilicum duxi, ſi cui, certe TIBI UNI & jure offerendus videretur. Age itaque, PERILLUSTRIS DOMINE, non adſpernare leve, ſed ſobrium munus, & eo loco, quo maximus Rex Artaxerxes Mnemon Frigidam in vola allatam habuiſſe dicitur, habe Caldam meam, immo TUAM, quam pietate & affectu caldiſſimo, & cum maxima debitæ Venerationis ſignificatione TIBI exhibeo, Age, EXCELLENTISSIME DOMINE, ut commendatiſſimus TIBI ſit libellus, & ſcriptor, patiare, huncque, ſi merebitur, TUO

SPLEN-

SPLENDIDISSIMO PATROCINIO dignare. Nunc non amplius morabor publica commoda meis ſermonibus: PERPETUAM TIBI precatus FELICITATEM æterna obſequia ſpondeo.

PERILLUSTRIS ET EXCELLENTISSIME DOMINE,

TUAE PERILLUSTRIS EXCELLENTIAE

Cliens devotiſſimus.

M. Georgius Chriſtianus Gebauerus.

DE
CALDAE
ET
CALDI
APVD VETERES POTV,

LIBER SINGVLARIS.

CAPVT I.

De Aqua nonnulla generatim.

ARGUMENTUM.

I. *Aqua optima rerum ex ſententia Pindari et Artaxerxis Mnemonis.* II. *Deus Ægyptiis; Philoſophis antiquiſſimis omnium rerum principium; Nilus fetifer & vivacitatis autor.* III. *Uſus uarius Aquæ in Sacris.* IV. *In profanis, ad tempus dimetiendum, Clepſydrarum uſus in accuſationibus.* V. *Examen Caldariæ, Frigidæ, Pilatus aqua ad κάθαρσιν τοῦ μιάσματος uſus. An Aquæ potus Electorum diſcordium aut negligentium pœna ſit?* VI. *Calda pota ex omni aquarum Oceano ad deſcribendum ſelecta.*

I.

AQuæ laudes omnes uno vocabulo PINDARUS (a) complexus est, dum ἄριστον μὲν ὕδωρ, *aquam optimam rerum* dixit; nec alia fuit *Artaxerxis Mnemonis* magni Regum Regis sententia, cui cum forte fortuna obviam factus esset Sinætas, nec haberet, quod ex lege suæ gentis muneris loco offerret, aquam utraque vola e proximo flumine haustam, attulit, & comprobato satis obsequio, vilitatem muneris simul multis verbis excusavit; Tum Rex, ÆLIANO (b) Auctore, δέχομαι, inquit, ἡδέως, ἄνθρωπε, τὸ δῶρον, καὶ τιμῶ γε αὐτὸ τῶν πάνυ πολυτελῶν, καὶ ἰσοστάσιον ἐκείνοις λέγω. Πρῶτον μὲν, ὅτι ὕδωρ ἐστὶ τὸ πάντων ἄριστον, δεύτερον δὲ, ὅτι κύρου ὄνομα ἐν ἑαυτῷ φέρει.

II. Ægyptii, gens sancta, quibus non modo nata sunt in hortis numina (c), sed ex fontibus quoque jugi θεογονίᾳ profluxerunt, Aquæ, cui divinitatem tribuebant, robur in congressu, cum voracissimo Chaldæorum Deo, Igne, inito, lepidissimo commento, quod SVIDAS (d) memorat, demonstrarunt; sed Thales etiam, unus ex septem, cui sex

NOTAE.

(a) Olymp. α. (b) *Histor. Var.* L. I. c. 32. (c) JUVENAL. Sat. XV. 10. (d) in voce κάνωβος; aliter paulo rem narrat RUFINUS L. II. Histor. Eccles. quem vide, & O. HEURNIUM in *Barbaricæ Philosoph. Antiquit.* L. II. Indico c. 6.

ſex reliquos conſenſiſſe ferunt, ex Aqua conſtare omnia, DIOGENE LAERTIO, (e) PLUTARCHO (f), CICERONE (g), VITRUVIO (h) hoc ita tradentibus, dixit, ſane ex antiquiſſimæ Philoſophiæ placitis, & quæ HOMERUM antiquitate ſuperat. Ita enim Deus Somnus in æterno opere (i) fatur:

Ἄλλον μὲν κεν ἔγωγε θεῶν αἰειγενετάων,

Ῥεῖα κατευνήσαιμι καὶ ἂν ποταμοῖο ῥέεθρα

Ὠκεανοῦ, ὅσπερ γένεσις πάντεσσι τέτυκται. (k)

Sane ex Veteribus THEOPHRASTUS *περὶ ὑδάτων*, (l) *τὸ Νείλου ὕδωρ πολυγονώτατον*, & inter Latinos Doctiſſimus Hiſtoriæ Naturalis Conditor PLINIUS (m) fetiferum potu Nilum dilaudant, recentiori etiam ætate SIMEON SETHI (n) & PROSPER ALPINUS (o), aquam Nili optimam, non tantum fertilitatis agrorum, verum etiam vivacitatis accolarum exiſtere cauſam, memoriæ prodiderunt.

III. Hu-

NOTAE.

(e) L. I. (f) *de Iſid. & Oſir.* Tom. II. oper. p. 364. ed. Frf. (g) *Acad. Quæſt.* L. IV. (h) L. II. 2. & L. VIII. præf. (i) *in Iliad.* ξ. (k) Inde eſt, quod quidam nomen *aquæ* dictum voluerint, quaſi, *a qua* omnia. non tam vere quam appoſite, ut recte ait CHRIST. BECMANNUS in *Manuduct.* ad L. L. c. 2. (l) apud ATHENÆUM L. II. 4. (m) L. VII. Sect. 3. (n) de Aliment. facult. voce ὕδωρ. (o) de Medic. Ægypt. L. I. c. 12.

III. Humor ille mira providentia per orbis terrarum ſpatia diſperſus & diſpenſatus, non modo per ingentem ſeculorum lapſum humano potui eſt erogatus, (p) cæterorum animalium ſitim reſtinxit, prata irrigavit, agros humectavit, & naturæ a caloribus laboranti ubique ſuccurrit; ſed alias etiam pene infinitas utilitates produxit. Si de divinis prius dicendum eſt, aquam inter Hebræos patrati adulterii indicem fuiſſe, (q) quis ignorat, niſi ab omni SACRARUM LITERARUM cognitione alienus; In novo autem fœdere ſolemni per aquam ablutione ex Divini Magiſtri inſtitutis nos ſanctiſſimo fidei ſacramento obſtringi, inter omnes conſtat. In ritibus populi Judaici lavationes fuerunt creberrimæ: quot autem ceremonias male ſedula ſuperſtitio gentibus perſvaſerit, infinitum foret exponere.

IV. Quod ad civilem uſum attinet, aqua horas noctium æque ac dierum Romæ primum Scipionem Naſicam, Collegam Lænatis diviſiſſe, PLINIUS (r) ait, quem tamen locum ad ὡρολόγια ὑδραυλικὰ a VITRUVIO (s) & ATHENAEO

NOTAE.

(p) Fuit olim inter regalis menſæ apparatus aqua, ita ut nec Perſarum Reges eam faſtidierint, ex Choaſpe tamen & Nilo illam, ne quid ſine ſumtu ſit, allatam fuiſſe ex HERODOTO & DEINONE ATHENAEUS narrat L. II. c. 6. & 25. ubi notes apud PLINIUM loco Nili admodum veri ſimiliter Eulæum legi L. 31. ſ. 21.
(q) NUMER. IV. ANDR. ACOLUTHUS de Aquis amaris. (r) L. VII. Sect. 60. (s) L. IX. c. 9.

NAEO (t) deſcripta merito refert doctiſſimus HARDUINUS, contra quam DALECHAMPIO placuit, qui eum de Clepſydris accipit. At enim vero harum etiam uſum apud Veteres cum in vita quotidiana, tum inprimis in accuſationibus fuiſſe inſignem, PLINII SECUNDI in *Epiſtolis* (u) & APULEJI Madaurenſis in *Apologia* teſtimonia ſatis docent. Scilicet facundiſſimus Afer in eleganti Oratione, in qua pro ſe de Magia accuſato ad Claudium Maximum Africæ Proconſulem verba fecit, cum multa egregia, tum varia ad hunc in accuſationibus ritum pertinentia immiſcuit. Quot Clepſydræ datæ erant accuſatori, totidem ſaltim negari non poterant accuſato. Ita enim Noſter: *Mihi pro accuſationis longitudine largiter aquæ ſupereſt.* Omne illud tempus dicendo exhauriri poterat, &, ſi cohibito orationis flumine nonnulla ad fidem faciendam ex inſtrumentis prælegenda erant, cohibebatur & aqua. Noſter: *Lege pauca de principio, dein quædam de piſcibus, at tu interea, dum legit, aquam ſuſtine.* Sed hoc erat in arbitrio oratoris; Idem: *Cedo tu Aviti Epiſtolas, ut quæ ſemper ornamento mihi fuerunt, ſint nunc etiam ſaluti, at tu, licebit, aquam ſinas fluere. Namque optimi Viri literas ter ac quater adeo quantovis temporis impendio lectitarem.* Immo & alii, puta adverſario, uſuram ſuperflui temporis concedere poterat. Alio enim loco ita Madaurenſis:

NOTAE.

(t) L. IV. 23. (u) L. II. Ep. XI. L. VI. Ep. II.

Cedo pueros istos, testes, quibus confiditis, produc nomina, qui sunt? mea aqua licet ad hoc utare (x).

V. Fuit Examen Caldariæ (y) aqua calida apud Longobardos & Wisigothos, peragi solitum, quam innocentiæ falso suspectæ vindicem, aut criminis in mentis humanæ latebris absconditi ultricem habuere rudes majores. Fuit & aquæ frigidæ examen, quod a Ludovico Pio publica sanctione, sed incassum proscriptum esse, ex CANGIO JOH. NICOL. HERTIUS (z) annotat. Pontium Pilatum Judææ Procuratorem, Filio hominis injusta sententia condemnato, manus coram populo aqua lavisse, S. MATTHAEUS (aa) scriptum reliquit, εἰς κάθαρσιν τοῦ μιάσματος, ut recte ex SOPHOCLIS SCHOLIASTE monet EMUNDUS MERILLIUS (bb). An vero illud addendum, quod in AUREA BULLA (cc) sancitum est, aquam & panem semotis ferculis lautioribus præbendum esse Electoribus, si post dies XXX. a præstito juramento elapsos inter eosdem discordes nimis, aut negligentes de futuro Romanorum Imperatore nondum conveniat. Profecto neque usquam legitur, hac pœna affectos Electores, neque unquam affectum iri, satis loquuntur ea, quæ

NOTAE.

(x) conf. quæ ad primum locum ex Græcis & festivissimo Martiale annotat PETRUS COLUIUS. p 244. (y) JOH. GEORG GRÆVIUS in præfat. Tom. XII. Thes. Rom. (z) *in Notit. Regn. Franc. Vet.* c. V. §. 45. (aa) c. 27. (bb) *in Not. Philolog. in Passionem Christi.* Ed. Helmst. p. 52 (cc) c. II. §. 3.

quæ JO. LIMNAEUS & Ill. LUDEWIGIUS ad hoc *Aureæ Bullæ* caput commentantur.

VI. Sed oceanum merito dixeris ea, quæ de Aqua omnium ætatum, artiumque auctores tradiderunt, nec meam cymbam tanto committam æquori. *Caldam* mihi ſelegi ex omni aquarum vi, ſed *potam* olim, vel puram, vel Patri Lyæo blando connubio junctam, argumentum, ut mihi videbitur, nobile, & a noſtri ævi moribus non abhorrens. Verſati ſunt in eo, (fatebor enim) Viri doctiſſimi, neque tamen nihil ornamenti in illud a mea diligentia profecturum eſſe, opinor.

CAP. II.

De Calda Veterum.

ARGUMENTUM.

I. Calida & Calda *ab eo, quod caleant; illud latinum, hoc Auguſto magis placuit:* ex Quintianus *illuſtratur*, Caldi *in gente Cœlia.* II. Nicolaus Maſinius *notatur*, *de Calda primus ſcripſit* Juſtus Lipſius, *inde peculiari Diſſertatione* Joannes Freinshemius. III. *An vetuſtiſſimi mortalium caldam biberint? Loca veterum de ea re apud* Athenæum *&* Pollucem. Plato *caldæ meminit*, *&* Ariſtoteles. IV. *Teſtimonia antiquorum de calda clariſſima* Varronis, Senecæ, Juvenalis, Taciti, Martialis, Ariani, Athenæi, Ul-

Ulpiani, Pauli, Ammiani. V. *An caldam dulcibus infectam biberint? testimonia* Plauti & Lampridii, *hujus locus explicatur*, Freinshemius *notatur*. VI.. *An etiam puram? testimonia* Philonis, Martialis, Ammiani. *An sanitatis tuendæ causa? Testimonia* Athenæi *&* Martialis. VII. *An deliciarum quoque causa? exempla* Tiberii, Britannici, Cœciliani, Caji Cæsaris, Claudii Imp. M. Ofilii, Proæresii, Theoreticorum.

I.

C*alida & Calda*, quæ voces ita nude usurpantur, omisso per ellipsin (ut sæpe alias in talibus fieri assolet) Aquæ nomine, *ab eo, quod caleant*, traxerunt nomen, & utrumque latine dicitur, licet *Augustus in Epistolis ad C. Cæsarem scriptis*, a QUINTILIANO a) vero lectis, *emendet, quod is calidum dicere quam caldum malit, non quia illud non sit latinum, sed quia sit odiosum, & ut ipse græco verbo significavit*, περίεργον. Obscuriorem fecit optimi FABII locum Vox Græca ab Augusto usurpata, & illa altera latina, *odiosum*, cui cum priori ex Hellade repetita, & cum ipsa re non satis convenire videbatur. Sane excellens ICtus SCIPIO GENTILIS sibi persuasit, vocabulum *calidi* videri *odiosum*, quod sono proxime ad *callidum* accedat, iratis prorsus Camoenis, quas magis placatas sensit novissimus FABII

NOTAE.

(a) Instit. Orat. L. I. c. 9.

BII interpres CL. *BURMANNUS*, qui iſtud vocabulum *otioſum* dici ab Auguſto contendit. Et ita eſt. περιεργία enim, etiam in ſermone, eſt μακρολογία. *prolixitas*, *ſuperfluitas*, *ſententia longius deducta*, *res non neceſſarias comprehendens*, optimo Magiſtro id ita tradente IOHANNE BENZIO (b) & eſt in una etiam dictione περίεργος, *otioſus*, qui *otio* & tempore ad efferendum vocabulum dato abutitur, dum id vocali I *præter rem* inſerta, efficit longius. An itaque ejecto illo vocabulo *odioſo*, quod alienum locum contra jus & fas occupavit, reponenda eſt vox *otioſa*? Non putem. Ita Aldina Editio, quæ mihi ad manus eſt, Anni MDXIIII. ita Burmanniani libri omnes habent, & Codex quoque, quem BURMANNUS non vidit, Sereniſſimi Ducis Saxo-Gothani nitidiſſimus, & ratio etiam non una emendationi intercedit. Uti enim ex iis, quæ vir maximus, JUL. CÆS. SCALIGER in Libris *de Cauſis Latinæ Linguæ* (c) diſſeruit, ſatis conſtare exiſtimo ſibilum illum quem literæ T in vocibus nonnullis, quales ſunt, *otium*, *vitium*, *juſtitia* & ſimiles, addere ſolemus, ignoraſſe veteres, nulla eos adigente ad barbaram ſpiritus copiam neceſſitate, ita idem ille Vir ſummus (d) obſervat, antiquos Romanos ex SeeT feciſſe ſeD, ex quaTuor deduxiſſe quaDram & FRANCISCUS TAUREL-

A 5 LUS,

NOTAE.

(b) *de Figuris.* L. I. Claſſe VI. n. 6. (c) c. XI.
(d) c. XXII. c. XXXI.

LUS, ICtus editis Pandectis Florentinis æternum nomen adeptus in præfatione testatur, in illo preciosissimo antiquitatis legitimæ Thesauro sæpius *quiT*, *inquiD*, pro *quid*, *inquit*, legi; ex quo colligere est, Veteres cognatas litteras haud raro confudisse, & optimos etiam librarios utraque in nonnullis vocibus promiscue esse usos. (e) Sed redeamus ad *Calidam* & *Caldam*, illam equidem vocem latinam, hanc Augusto Principe, aureæ ætatis Auctore, longe probatiorem. Non displicent, quæ CL. JO. OLIVA in sua *de studiis Grammaticis Romanorum ludicra Dissertatione* (f) conjectat: *Quare Vitruvium*, inquit, *opinor, qui incidit in eam ætatem, semper Vasa Caldaria non Calidaria appellasse. Maxima fiet ad hoc accessio ponderis, si numos argenteos gentis Cœliæ cognomento Caldorum paulisper intuebimur.* Fuerunt in Cœlia gente *Caldi*, & eminent *C. Coelius Caldus* COS. antea Tribunus Plebis, &, ut C. Pupillius, quem majestatis postulaverat, eo facilius condemnaretur, Legis Tabellariæ Auctor, tum *C. Cœlius Caldus* Triumvir Monetalis, qui in denario non modo Avi Consulis & Tribuni memoriam restituit, sed expresso quoque in aversa capite solis radiato, *Cælii* & *Caldi* nominis cognominisque suæ gentis rationes posteritati commendavit. (g)

II. Merito

NOTAE.

(e) conf. THOM. REINESIUS in *Syntagm. Inscript.* p. 158. (f) c. VIII. (g) Vide hæc ex VAILLANTIO docte repetentem Ill. GUNDLINGIUM in *Singularibus ad Leg. Jul. Maj.* c. I. §. 7.

II. Merito itaque ridiculo eſt NICOLAUS MASINIUS Medicus Cæſenas, *qui ſtudiis amœnioribus parum operatus, cum viderit apud Mercurialem calidæ caldæque voces vicisſim poni, differentiam inter eas in Libro de gelidi potus abuſu* (h) *hanc commentus eſt, ut CALIDÆ quidem vocabulum aquæ calefactæ imponeret: CALDAM autem putaret eam, quæ in naturali conditione permaneret, nullo caſu curave calidior aut frigidior ſolito reddita*, merito ob hanc inſcitiam a JO. FREINSHEMIO in *Præluſo de Caldæ ſignificatione* notatus. Eo Cæſenate & reliquis omnibus, qui eam ætatem anteceſſerunt, rectius & explicatius, Caldam veterum explicuit homo Germanus, JUSTUS LIPSIUS, vir in omni antiquitate incomparabilis diligentiæ; retraxit ille in *Electis* (i) morem vetuſtatis fugitivum, & firmavit teſtibus opido multis & gravibus, ut omnino animum ſubeat mirari, qui iſta tam docte, tam perſpicue tradita, poſtea a viris doctis in dubium vocari potuerint. Veſtigia LIPSII preſſit aliud e noſtris Decus JOANNES FREINSHEMIUS injuria Caldæ ab HIER. MERCURIALI, LIPSIO vero a JOSEPHO CASTALIONE illata, maxime excitatus & *diſſertatiuncula de Calidæ potu ad Joannem Kuefferum Med. Cl.* conſcripta pro ea, qua pollebat eruditione, Caldam noſtram egregie locupletavit. Sed

NOTAE.

(h) II. extrem. (i) L. I. c. 4.

Sed acriorem CASTALIONE adversarium nactus est LIPSIUS ANDREAM BACCIUM, totis viribus connixum, ut Caldæ assertæ laudem extorqueat JUSTO; neque, quod sciam, repertus est, qui tela, quæ *Romanus* magna vi intorquere videtur, refregerit; hanc provinciam occupo, primum Caldam apertissimis Veterum locis indicaturus, mox ea quæ MERCURIALIS, CASTALIO & inprimis BACCIUS dubia reddere annisi sunt, vindicaturus. Utar maximam partem testimoniis veterum, quibus usi sunt LIPSIUS & FREINSHEMIUS; faciam tamen hoc quodam meo jure, cum iisdem fontibus, ex quo illi hauserunt, ora ipse proluerim.

III. De antiquissimis mortalium, quorum in profanis literis extat memoria, prima quæstio est: *An biberint Caldam?* quam & ATHENAEUS in *Dipnosophistis* (k) & JULIUS POLLUX in *Onomastico* tractarunt. HOMERUS Græcanicæ Eruditionis Pater caldæ non meminit, quod vel ex POLLUCE discas: Περὶ μέν τοι πότȣ παρ᾽ Ὁμήρῳ ȣ̓χ οἷόντε ἦν εὑρεῖν θερμὸν ὕδωρ ἐπὶ πότῳ, παρὰ δὲ τοῖς ἀρχαίοις ἰατροῖς, idem tamen PHILEMONEM pro sententia ajentium allegat: Τȣτὶ μὲν τοι τὸ παρὰ Φιλήμονι: χαλκȣ̃ θερμὸν ἦν συντατόμενον τῷ πιεῖν, ἄντικρυς δηλοῖ τὴν τȣ̃ θερμȣ̃ πόσιν, ubi vocem χαλκȣ̃ perperam a MERCURIALI

NOTAE.

(k) L. III. c. 34. (l) L. IX. c. 6.

ALI pro menſura accipi, cum ſit nummulus, octava obuli pars, dudum ad hunc locum annotavit GODOFR. JUNGERMANNUS. ATHENAEUS EUPOLIDEM & ANTIPHANEM laudat, (m) quorum ille *in Populis*, hic *in Omphale* & *Aliptria* priſci moris mentionem fecerint, quamquam omnino fatendum eſt, illa fragmenta rem ita clare non tradere, ut nullus dubitationi relinquatur locus. Ego tamen crediderim ATHENAEO, qui eos ſua tempeſtate integros legit, caldæ potæ teſtes appellanti, & ſi de illa etiam ætate non ſatis conſtet, conjecturam tamen facere licet, morem fuiſſe antiquiſſimum, cujus origines Divi Marci & Commodi ævo, quo ATHENAEUS & POLLUX vixerunt, ignorabantur. PLATONIS etiam locus apud ATHENAEUM mihi perplacet: Ἐπιθυμία ἐν τῇ ψυχῇ εἴη, οἷον δίψα ἐςὶν. Δίψα ἄραγε θερμȣ̃ ποτε ἢ ψυχρȣ̃, ἐὰν μέν τις θερμότης τῷ δίψει προσείη, τὴν τȣ̃ ψυχρȣ̃ ἐπιθυμίαν προσπαρέχοι ἄν, ἐὰν δὲ ψυχρότης, τὴν τȣ̃ θερμȣ̃. Nec alius facile apertior eſt locus illo in ARISTOTELIS *Problematibus*: (n) Δὶα τί τὸ ἁλμυρὸν ὕδωρ, ψυχρὸν μεν, ȣ̓ πότιμον· θερμαινόμενον δὲ, μᾶλλον γίνεται πότιμον, καὶ θερμὸν δὲ ὂν, καὶ ἀποψυχόμενον; Satis conſtat de caldi potus antiquitate, cujus tamen memoriam aut neglexiſſent Viri docti, aut iis, quibus

NOTAE.

m) allegato loco, cui jungas alium ejusdem libri c. 35. ex STRATTIDOS Comici ψυχαςαῖς.

(n) Sect. XXIII. quæſt. 18.

bus nullus est dubitandi modus, non satis persuasissent, nisi Romani Græcas delicias immensa aviditate essent sectati.

IV. Antestor eo nomine Viros omni exceptione majores: VARRONEM de Lingua latina (o); *Calix a caldo; quod in eo calida puls apponebatur, & calidam eo bibebant.* SENECAM in libris de Ira (p); *Irascuntur boni viri pro suorum injuriis; sed idem faciunt, si calida non bene præbeatur, si vitrum fractum est, si calceus luto sparsus est,* & alibi: (q) *Parum agilis est puer, aut tepidior aqua potui erogata, aut turbatus torus, aut mensa negligentius posita. Ad ista concitari insania est.* JUVENALEM in lepidissima Satyra (r), qua beatiorum asseclas plorante gula convivia obeuntes ridet:

- - - - - nescit tot millibus emtus
Pauperibus miscere puer; sed forma, sed ætas
Digna supercilio; quando ad te pervenit ille,
Quando vocatus adest calidæ gelidæque minister?
Quippe indignatur veteri parere clienti,
Quodque aliquid poscas, & quod, se stante, recumbas.
Maxima quæque domus servis est plena superbis.

TACITUM in Annalibus. (s) *Epulante Britannico, quia cibos potusque ejus delectus ex ministris gustu explorabat, ne omitteretur institutum,*

NOTAE.

(o) L. IV. (p) I. c. 12. (q) II. c. 25. (r) V. v. 60.
(s) XIII. c. 16.

tum, aut utriusque morte proderetur scelus, talis dolus repertus est. Innoxia adhuc & præcalida, & libata gustu potio traditur Britannico; dein postquam fervore aspernabatur, frigida in aqua affunditur venenum, quod ita cunctos ejus artus pervasit, ut vox pariter & spiritus ejus raperentur. MARTIALEM (t):

> *Nullum sollicitant hæc, Flacce, toreumata furem*
> *Et nimium calidis non vitiantur aquis.*

ARIANUM in Dissertationibus ad Epictetum (u). Ὅταν δὲ θερμὸν αἰτήσαντός σου μὴ ὑπακούσῃ ὁ παῖς, ἢ ὑπακούσας χλιαρότερον ἐνέγκῃ, ἢ μηδ᾽ εὕρεθῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ, τὸ μὴ χαλεπαίνειν, μηδὲ ῥήγνυσθαι, οὐκ ἔστιν ἀρεστὸν τοῖς θεοῖς; ATHENAEUM (x), PLISTONICI Medici non incelebris præceptum recitantem: μετὰ δὲ ταῦτα δεῖ προπίνειν ὕδωρ, ἐν μὲν χειμῶνι καὶ ἔαρι θερμὸν, ὡς μάλιστα, ἐν δὲ τῷ θέρει ψυχρόν. ULPIANUM JCtum Libro XX. ad Sabinum (y). *Vas æneum, in quo sapa coqueretur, & defrutum fiat, & aqua ad bibendum lavandamque familiam paratur, instrumenti esse.* PAULUM JCtum Libro II. ad Vitellium (z): *Nec multum refert inter Caccabos, & Ahenum, quod supra focum pendet; hic aquæ ad potandum calefit: in illis pulmentarium coquitur.* AMMIANUM denique MARCEL-

LI-

NOTAE.

(t) Libr. XII. Epigr. 75. (u) l. 13. (x) L. II. c. 6. (y) l. 12. §. 10. ff. de Iustr. vel instrum. leg. (z) l. 18. §. 3. ff. de Instr. vel instrum. leg.

LINUM (a): *ita autem pauci ſunt inter eos ſeveri vindices delictorum, ut ſi aquam calidam tardius attulerit ſervus, trecentis affligi verberibus jubeatur; ſi hominem ſponte occiderit propria, inſtantibus plurimis, ut damnetur, unus Dominus hactenus exclamat, quid faciat manioſus & nequam?* Tanto Scriptorum conſenſu Caldi potus uſus affirmatur.

V. *Sed qualem biberunt Veteres Caldam?* num dulcibus infectam? ita ſane PLAUTUS in *Pſeudol.* (b)

Ecquid habet is homo aceti in pectore? CH. atque acidiſſimi,
PS. Quid ſi opus ſit, ut dulce promat indidem ecquid habet? CH. Rogas?
Murrhinam, tum paſſum, defrutum, melinam, mel quojusmodi,
Quin in corde inſtruere quondam cœpit thermopolium.

Cujus enim rei gratia illata eſſent dulcia thermopoliis, niſi iis caldam ſæpius temperarint. Et apertius adhuc teſtatur Labrax Plautinus (c), qui in *Rudente*, naufragium, ex quo evaſerat, depingens, de Neptuno,

Ne Thermopolium, inquit, *quidem ullum ille inſtruit Ita ſalſam præbet potionem & frigidam.*

Seruulus

NOTAE.

(a) L. XXVIII.. c. 21. (b) A. 2: Sc. 4. v. 52.
(c) A. 2. Sc. 6. v. 41.

Seruulus enim ille Comicus, dum Ennosigæo per jocum undas, quæ & salsæ sint, & frigidæ in naufragio potas exprobrat, in Thermopoliis Romanis aquam simul dulcem & calidam præbitam esse bibentibus, in nostram rem serio affirmat. AELIUS vero LAMPRIDIUS in Vita Antonini Heliogabali (d) refert, hoc profligatissimæ luxuriæ mancipium, bibisse aliquando cum omnibus suis, & caldaria de nardo exhibuisse, quem locum huc quam maxime pertinere existimo, nihil motus FREINSHEMII sententia, qui hic præter rem tricatur. *Ubi loci*, (e) inquit Vir alias doctissimus, *notandum, ex ipsis aliquando thermis, atque adeo in ipsis bibi solitum. Ea enim caldaria non alia certe, quam in quibus lavarentur. Et cui hoc mirum sit? idem Heliogabalus* ibidem *etiam in piscina bibit.* Sed nulla in omni illo loco fit thermarum mentio, &, quamvis sciam caldaria appellatas esse balnei partes, in quibus lavabantur homines, quod vel elegans SENECÆ (f) Philosophi Epistola, præter plura VITRUVII (g) loca satis docet, prorsus tamen barbare, ut opinor, aut obscure nimis dixisset LAMPRIDIUS, eum illa caldaria exhibuisse de Nardo. Quod si verba AELII ita accipias, ut dicas, Heliogabalum cum suis lavatum esse in soliis & labris de Nardo, hæc balneatoria vasa a quopiam veterum Caldaria esse appellata non memini. Tum vero, quid opus erat, ut LAMPRIDIUS, Imperatorem exhi-

NOTAE.

(d) c. 24. (e) c. I. §. 4. (f) Epist. 86. (g) L. 15. c. 10.

hibitis lavacris nardinis, cum ſuis bibiſſe, narraret? An hæc luxuria eſt? an inter reliqua prodigalitatis portenta memorandum erat, eum in Thermis bibiſſe? Denique, ubi in hoc omni loco dictum eſt, eundem Heliogabalum etiam in piſcinis bibiſſe? Adſcribam integrum locum: *Piſces ſemper quaſi in marina aqua cum colore ſuo coctos conditura veneta comedit. Momentarias de roſato & roſis piſcinas exhibuit. Et bibit cum omnibus ſuis caldaria de nardo exhibens. Idem in lucernis balſamum exhibuit.* Scilicet perditiſſimus homo, qui neque modum neque finem expenſarum norat, exhibuit populo piſcinas & quidem momentarias, in quas loco aquæ vulgariæ, ut AMMIANI vocabulo utar, immittebatur roſata, innatantibus & piſcibus & roſis, ut jucundior eſſet adſpectus, & voluptatem, quam aqua odorata exhibebat, flores hi ſvaviſſimis halitibus adaugerent. Bibiſſe eum in his piſcinis, non ait LAMPRIDIUS, ſed caldaria de nardo exhibentem bibiſſe, ita ut ex vaſis caldariis, ex quibus alias emanare ſolebat aqua pura, effluxerit nardina. Duo ſunt luxuriæ in hoc genere ultimæ momenta, quod *ex nardo caldam* præbuerit, cujus folia principale in unguentis diſerte appellat PLINIUS(h), & quod *biberit cum omnibus ſuis* eo prorſus modo, quo idem LAMPRIDIUS capite præcedente veſanum

NOTAE.

(h) L. XII. S. 26. adde loca SS. Evangeliſtarum MATTHÆI c. XXVI. & MARCI c. XIV. ubi de ἀλαβάστρω μύρȣ νάρδȣ πιστικῆς πολυτελȣ̃ς.

num hominem murænarum lactibus & luporum in locis mediterraneis rusticos pavisse dicit. Vindicandus erat locus & explicandus paulo accuratius, qui Romanos caldam dulcibus & odoratis infectam in luxuriæ suæ ἀκμῇ bibisse clarissimis verbis demonstrat.

VI. An vero etiam ἄκρατος, pura, & qualis ex limpidissimis fontibus emanat, blando prius connubio juncta Mulcibero fuit ad veterum palatum? Immo vero quam maxime. Aliter enim accipienda non sunt verba PHILONIS de Vita Theoretica (i), quibus convivium θεορητικῶν describit: οἶνος ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐκ εἰσκομίζεται, ἀλλὰ διαυγέστατον ὕδωρ, ψυχρὸν μὲν τοῖς πολλοῖς, θερμὸν δὲ τῶν πρεσβυτάτων τοῖς ἁβροδιαίτοις. MARTIALIS (k) qui nescio cui inter alias curas, quibus superstitiosæ diligentiæ hospes lancinatur, exprobrat, eum

Natali pallere suo, ne Calda Sabello
Desit, & ut liquidum potet Alauda merum.

AMMIANI MARCELLINI (l), qui de Ampelio Urbi Præfecto ait, *eum nonnunquam tamen rigidum fuisse, atque utinam in proposito perseverasset. Namque statuerat, ne taberna Vinaria ante horam quartam aperiretur, neve aquam vulgariam calefaceret quisquam.* Et cui fini? *Ut corporis sanitatem tuerentur?* hoc aliquando factum esse,

NOTAE.

(i) p. 900. Edit. Paris. (k) Libr. XII. Epigr. 16.
(l) L. XXVIII. c. 19.

esse, non ibo inficias. Pertinet eo HERACLIDIS Tarentini (m) apud ATHENAEUM dubitatio, post esum ficuum, an aqua gelida bibenda sit, an calida? & MARTIALIS Epigramma:

Setinum, Dominæque nives, densique trientes,
Quando ego vos, medico non prohibente, bibam,
Stultus, & ingratus, nec tanto munere dignus,
Qui mavult heres divitis esse Midæ.
Possideat Libycas messes Hermumque Tagumque
Et potet calidam, qui mihi laudet, aquam. (n)

An vero & delictarum causa? Hæc est postrema quæstio, quæ, quo magis dubia videtur Viris nonnullis doctissimis, ex suo palato veterum voluptatem æstimantibus, eo benigniori Caldæ fato factum est, ut apertissima ex omni antiquitate testimonia de hac re supersint.

VII. *Tiberio* in scommate notissimo Caldii nomen a calda, quam avidissime sorbebat, impositum est. (o) *Britannicus* alius potionis non erat ap-

NOTAE.

(m) L. III. c. 6. (n) L. VI. Epigr. 86. Hoc inprimis loco nituntur, qui caldam deliciarum causa potam negant: Sed a sententia MARTIALIS, cui ardenti morbo laboranti frigida interdixerat Medicus, animi in illo æstu tam impotentis, ut frigidæ potum Libycis messibus & Hermo Tagoque prætulerit, erit provocatio ad alios sanos, sanitatisque studiosos, inprimis ad illos, qui calidam ipso MARTIALE fatente, laudarunt.
(o) SVETON. in Vita. c. 42.

appetentior, quod illis, qui optimum juvenem e medio ſublatum volebant, ſceleris patrandi occaſionem dediſſe, ſupra ex TACITO annotavimus. An vero quispiam Caldam magis amaverit *Cæciliano*, non dixerim. Ita enim de eo conviva, MARTIALIS (p)

Curre, age, & illotos revoca, Calliſte, miniſtros,
Sternantur lecti: Cæciliane, ſede.
Caldam poſcis aquam, ſed nondum frigida venit
Alget adhuc nudo clauſa culina foco.

Et alibi quoque eidem ſummam Caldæ aviditatem exprobrat, quod nec per illud tempus, quo cauſam publice dicebat, ab ejus potu ſibi temperare potuerit. (q) Feſtiviſſimum Bilbilitani Vatis epigramma eſt hoc:

Septem clepſydras magna Tibi voce petenti
Arbiter invitus, Cæciliane, dedit.
At tu multa diu dicis; vitreisque tepentem
Ampullis potas ſemiſupinus aquam.
Ut tandem ſaties vocemque ſitimque, rogamus,
Jam de clepſydra, Cæciliane, bibas.

Tepentem dicit aquam Poeta, poſt tot clepſydras exhauſtas, quæ calda omnino allata erat, ille vero & tepentium poculorum, & frigidiſſimæ orationis nullum finem faciebat. *Cajus Cæſar*, illud hominis

NOTAE.

(p) L. VIII. Epigr. 67. (q) L. VI. Epigr. 35.

nis monſtrum, cum ob Druſillæ inceſtæ ſororis mortem luctum publicum urbi indixiſſet, τὸν πωλήσαντα θερμὸν ὕδωρ ἀπέκτεινεν, ὡς ἀσεβήσαντα. (r) & *Claudius Imperator*, cum diſciplinam Urbis reſtaurare vellet, τάτε καπηλεῖα, ἐς ἃ συνιόντες ἔπινον, κατέλυσε, καὶ προσέταξε, μήτε κρέας τὸ ἑφθὸν, μήθ᾽ ὕδωρ θερμὸν πιπράσκεσθαι. (s) *M. Ofilius* omittendus non eſt, qui, poſtquam calidam in convivio popoſcerat, tam leni fato extinctus eſt, ut cæteri, eum mortuum eſſe, non prius animadverterent, quam is, qui proxime accumbebat, eum monere inciperet, potionem tepeſcere. (t) EUNAPIUS in Vita *Proæreſii* (u) narrat, hunc Philoſophum omnem vitam tranſegiſſe ἀπείρατον θερμοῦ γενόμενον πότε. Et Caldam conviviis *Theoreticorum* illatam, ſuperius ex PHILONE demonſtravimus, ſed τῶν πρεσβυτάτων τοῖς ἁβροδιαίτοις, quod ad delicias pertinuiſſe, quis eſt tam vanus, qui negare auſit?

CAP. III.

De Calda a Mercuriali, Caſtalione & Baccio impugnata.

ARGUMENTUM.

I. Mercurialis *de Calda ſententia & argumenta.*
II. *Loca de Caldæ potu a* Caſtalione *in dubium vocata.*

Notæ.

(r) DIO CASSIUS Lib. LIX. (s) DIO CASSIUS Lib. LX. (t) PLIN. Hiſt. Nat. L. 7. S. 54. (u) Edit. Plantin. p. 157.

vocata. III. Baccii *de Calda opinio.* IV. Martialis *explicatus.* Lipsius *a Baccii injuria defensus.* V. *Virorum doctissimorum corona, qui Lipsio accesserunt.*

I.

SEd negarunt omnino Caldæ potum e viris doctis plures, nec infimi subsellii, ut alios nunc taceam, qui rem totiens in veteri memoria obviam prorsus ignorasse videntur. Primus inter illos est, HIERONYMUS MERCURIALIS, Decus Ἰατρῶν Patavinum, qui in *Variarum Lectionum* opere (a) docto sane & laborioso, sententiam nostræ contrariam amplexus est, & in suam alios, maximi inter suos nominis auctoritate, pertraxit: Ita autem ille: *Num calda, quam medici frequenter sub vocabulo* θερμὸν *nominant, quamque antiqui potabant, aqua esset, igne soleve calefacta, an aliter, disputata quæstio est. Ego sane ita semper existimavi, nunquam inter convivia veteres aquam calefactam bibisse, quod ea potius concitet vomitum, quam aut voluptatem aut commodum afferat.* Vomitum tepida concitat, non calida, & si concitaret, multum consuetudini, quæ altera natura dici solet, hic esset tribuendum. Tabaci usum nec voluptatem nec commodum afferre, ita tamen suo jam tempore invaluisse observat FREINSHEMIUS (b) ut, nulla publica vel pri-

NOTAE.

(a) L. I. c. 8. (b) c. 2.

privata verecundia, quæcunque ad uniuscujusque lubitum isto foetore afficiantur. *Sed Plinius potum calidum contra naturam esse probat*, de qua opinione alio loco disputabimus, nec si maxime vera esset, inde sequeretur, homines naturæ semper morem gerere. *Galenus etiam hujusce potionis, non nisi in ægrotis, mentionem fecit.* Imbecille argumentum, nec omnino verum. VINCENTIUS enim BUTIUS de *Potu Antiquorum* (c) magni hujus Medici hæc affert verba: *Sunt, qui frigidam alii calidam, atque utramque DE MORE, aut insueti biberunt aliquando. Calda autem*, cujus tot veteres meminerunt *fuit aqua* ex nostri sententia, *quam nulla arte refrigerabant, sed quæ qualis suapte natura erat, potaturis porrigebatur*, illa nempe, *cujus magna copia habebatur. Cujusmodi profecto exstitit aqua nulla arte calefacta.* Sed latuit optimum Virum Thermopolii ratio, & modus Caldam perennem conficiendi, quem suo loco explicabimus. *Verisimile est*, pergit noster, *aquam calefactam non ita vili pretio*, χαλκῷ, quadrante, cujus meminit PHILEMON, *venditam fuisse:* sed cyathi vile illud pretium non est: neque ea fuit unquam aquæ in Græcia penuria, ut ex fonte haustæ poculum quadrante redemerint, quod, nostra sententia rejecta, a MERCURIALI est dicendum. *Quod Plato sitim in exemplum cupiditatis adducat, nec de ea serio agat*, non facit, ut credamus, eum potum,

NOTAE.

(c) c. 17.

potum calidæ in isto loco confinxisse. Sed communem potando aquam, cur postea *caldam* appellarunt? *Eam* MERCURIALIS *fuisse causam* putat, *ut eam a frigefacta nivibus vel alio ingenio, convivis inter petendum, & ministris inter serviendum distinguere liceret.* Ast non deerant antiquis vocabula, alii frigidam poscere poterant, alii frigefactam, alii Neronis decoctam, alii cum PETRONIO aquam nivatam, alii cum MARTIALE aquam de nive rigentem, alii tepidam, alii denique suo proprio nomine caldam. Et sane perspexit pro ingenii sui acie propriæ sententiæ infirmitatem doctissimus Vir, qui tandem ita: *Quod si hæc opinio aliquibus minus placeat, cum Martialis contrarium manifeste videatur indicare hisce versibus:*

Caldam poscis aquam, sed nondum frigida, venit,
Alget adhuc nudo clausa culina foco.

id saltem necessario obtinebo, vel tantum aliqua valetudine affectos toto convivio, vel illos qui vomere cupiebant, calefactæ aquæ potu esse usos. Non obtines, o bone. Idem ille Cæcilianus, qui caldam a MARTIALE poposcit, alio tempore sanissimus & per septem clepsydras causam dicens bibit calidam, & Britannicus in maximo ætatis flore, nec vomitus causa, caldam in convivio sibi præberi jussit. Est locus ANTIPHANIS in *Omphale* apud ATHENAEUM (d) de quodam, quod male

NOTAE.

(d) L. III. c. 34.

ſe non habeat, caldam reſpuente; quo autem animo id fecerit (unus forte in illa gente, frigoris forte præter modum amans) ex paucorum verſuum fragmento clare colligere non eſt. STRABONICUS (e) omnino Rhodios, videns eos σπαταλῶνας καὶ θερμοπότας, appellavit λευκοὺς κυρηναίους, ſed θερμοποσίαν amaſſe eos, ut ejus ope receptos cibos revomerent, ſicque iterum impleri poſſent, MERCURIALIS ex ingenio fingit. Pallorem enim ex crapula absque vomitu oriri, quis eſt, qui neſciat. Denique pro ſanis *ad remittendam* tum vinorum tum aquarum *vehementiorem frigiditatem uſurpatam caldam fatetur, quando rationi conſentaneum eſt, inter multos convivas fuiſſe, qui frigidiſſimo potu, alios qui ſubfrigido egelidoue delectarentur, rurſum aliquos, qui ab omnibus frigoribus læſi calidum amarent.* Prorſus itaque ipſe MERCURIALIS recedit a ſua dictatoria ſententia, qua caldam ex omni antiquitate proſcribere videbatur; cujus vero Viro longe doctiſſimo, qui illam noſtram teſtium nubem, & thermopolii ſtructuram forte ignoravit, merito gratiam facimus.

II. Alterum Caldæ adverſarium facio JOSEPHUM CASTALIONEM ICtum perquam eruditum, non, quod eam prorſus neget, ſed quod nonnulla loca, quæ Lipſius calidæ firmandæ cauſa adduxit, ſubtili ratione, ſed invido forte animo invitaque Minerva erepta velit: Ita enim ille in *Obſervatio-*

NOTAE.

(e) ATHEN. L. VIII. c. 12.

vationum Decade I. (f) de loco SENECAE in Libro de ira II. (g) in quo hæc verba; *parum agilis est puer aut tepidior aqua potui erogata. Lipsius,* inquit, *calidæ nimis studiosus, etiam quæ ad rem minus faciunt, coacervat, nec Senecam capit.* Aqua tepidior *est minus gelida, & quæ rigorem & frigus remisit.* Ab omnibus hactenus creditum est, teporem proxime abesse a calido; eam quæ a frigore aliquid remisit, dicendam esse subfrigidam, aut, ut PLINIUS (h) alicubi loqui amat, non rigidam: Sed CASTALIO aliam viam ingreditur, & SENECAM ipsum in fine capitis docere, quid initio voluerit, existimat. SENECAE in fine capitis post multa alia interposita, & narratam Mindyridis Sybaritæ mollitiem, verba hæc sunt: *Perpetietur hic famem & æstivæ expetitionis sitim, qui puero* male diluenti nivem *irascitur?* An itaque diluere male nivem est tepidiorem aquam potui erogare? ita vult CASTALIO. Ego autem nondum credo, cum multis aliis modis fieri posset, ut nix male diluta dicatur. Finge nivem diluisse impuram, gelu constrictam, plus minusve justo affusum esse aquæ, in ordine injiciendæ aut nivis aut aquæ fuisse erratum, & quæ alia infinite dici possent. At, inquit CASTALIO, quod *tepidiorem fieri* sit *incalescere* ex ipso SENECA (i) doceo. *Videbis*, inquit in Naturalibus Quæstionibus,

NOTAE.

(f) c. 9. (g) c. 25. (h) L. XXIII. S. 20
(i) L. IV. extr.

bus, *quosdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes & ægros non sorbere solum nivem, sed etiam esse, & frusta ejus in scyphos suos dejicere, ne inter ipsam bibendi moram tepescant.* Sed vix obtinebit CASTALIO, ut communem significatum credamus, quem hoc in loco vox nanciscitur per hyperbolen. Non SENECA dicit, pocula inter bibendi moram tepuisse, sed stolidissimos hominum, immensa nivis aviditate incensos metuisse, ne in illo temporis momento pocula nivata aliquam, licet minimam frigoris remissionem patiantur, quam illi Chioniphagipotidæ, si Plautissare licet, teporem appellarent. De locis OVIDII (k) & MARTIALIS, (kk) quæ de utroque potu explicari possunt, sub judice lis est. *Nec minus absurdum est*, pergit CASTALIO, *quod* LIPSIUS *de Tiberio Claudio Nerone appinxit. Nam si a calidæ potu Caldius dictus est, injuria Mero appellaretur. Repugnant omnino hæc calida & merum. Quanto rectius ad meracissimi & ardentis vini, quo ebrii incalescunt, vim festivum dictum retuleris.* Amo Viri doctrinam & ingenium; fastum criticum, qui ubique se prodit, non amo. Nec de LIPSII sententia jam conclamatum est. Notes enim in ejusmodi scommatibus non omnia ad amussim esse exigenda, magnam in talibus lusibus esse libertatem, & illos jocos, inprimis militares, qualis hic est, non semper ab acutissimis auctoribus pro-

NOTAE.

(k) L. III. Epist. IV. ex Ponto v. 55. (kk) L. II. Epigr. 1.

proficiſci. Bibit Tiberius præter morem, inde Biberius, ſed quid? Calidam aliquando, aliquando merum, Caldius adeo dictus eſt & Mero. *Caldum & Merum* repugnat, non *hoc* & *calda.* Caldius ex CASTALIONIS ſententia dictus eſt, quod mero homines incaleſcant: Res videtur longius petita, cum in promptu ſit a Calda origo, quam in Domo Auguſta fuiſſe in deliciis, Druſi & Britannici exempla confirmant.

III. Tertius & acerrimus Caldæ hoſtis eſt ANDREAS BACCIUS, Medicus & Philoſophus Romanus eruditiſſimus, qui in *Libro de Conviviis Antiquorum* (l) *Veteres Vina vetuſta ob ſubſtantiæ craſſitiem neceſſario per calidam temperaſſe, & diſſolviſſe ad potum, eandem tamen, quod ad naturalem potum in frigida vel nive refrigerare conſueviſſe* ſtatuit. Largior lubens doctiſſimo Viro, fuiſſe Veteribus Vina, quæ niſi pervincerentur aqua, potari non potuerint, & verbis PLINII: (m) *Durantque adhuc vina ducentis fere annis jam in ſpeciem redacta mellis aſperi: etenim hæc natura vinis in vetu-*

NOTAE.

(l) L.3. c.4. ſqq. Eſt editum opus VII. Libr. a BACCIO, inde Theſauro Gronoviano inſertum Tom. IX. ut ſatis conſtat. Sed idem iterum excuſum eſſe Patavii 1711. fol. Lib. VIII. auctius, forte non omnes norunt, quam editionem beneficio Experientiſſimi DRECHSELII noſtri inſpexi, Viri non modo ob excellentem Bibliothecam, quam quotidie auget, ſed ob ſummam humanitatem, qua erga me & omnes bonarum literarum ſtudioſos utitur, merito ſuo commendatiſſimi. (m) L. XIV. S. 4.

tustate est, nec potari per se queunt, si non pervincat aqua usque in amaritudinem carie indomita, ab ipso indicatis, alium HORATII (n) locum addo:

Sapias, vina liques *& spatio brevi*
Spem longam reseces.

Immo largior, alium HORATII locum, de quo tamen nonnulli aliter sentiunt, & ad caldam omnino pertinere credunt, idem dicere: Venusinus Vates ita canit: (o)

Quo Chium pretio cadum
Mercemur: quis aquam temperet ignibus,
Quo præbente domum, & quota.
Pelignis caream frigoribus, taces.

& ACRON ad hæc annotat: *temperet, id est, tepefaciat, nam tepefactis aquis solebant Græci Vina temperare.* Verum enim vero, quod afferat neque Calidam solitariam, neque Vina calida subacta, nisi refrigerata potasse antiquos, in eo plane dissentio. Habet nonnulla scriptorum loca BACCIUS, quibus suam sententiam firmat, quæ, ostenso, quod illa omnia nobiscum faciant, sua sponte corruet. Ordine incedemus, quo BACCIUS; ita tamen, ut ea, quæ de *Caldo* aut *Thermopolio* loquuntur, alii loco servemus. Versatur in ea opinione BACCIUS, ut diximus, calidam ad dissoluenda vina affuisse in conviviis, neque tamen absque frigida, cum

NOTAE.

(n) L. I. od. XI. (o) L. III. od 19.

cum omnem caldi potum aſpernati ſint Veteres: *Calidum abſolute nunquam niſi vitio aliquo legi, frigidam ſimpliciter & nivem frequenter occurrere.* Eo pertinere loca MARTIALIS:

Caldam poſcis aquam, ſed nondum frigida venit. (p)

Frigida non deſit, non deerit calda petenti (q)

& JUVENALIS: (r)

Quando vocatus adeſt calidæ gelidæve miniſter?

Verum enim vero, quis non videt, a BACCIO perperam & præter neceſſitatem, quandam utriusque aquæ ad quælibet pocula temperanda neceſſitatem confingi, cum de voluptate & diverſo convivarum appetitu duo poſteriora loca prona interpretatione accipienda ſint. Præterea SATYRICI AQUINATIS *calidæ gelidæque miniſter* quemcunque admittit ſenſum; poſterior MARTIALIS locus etiam contra BACCIUM militat. FREINSHEMIUS in eo pro *deſit* legit *deerit*, ego malim *deſit*, quod eſt *deficit. Frigida non deſit*, fonte nempe perennes aquas miniſtrante, *nec deerit calda*, hæc tamen non niſi *petenti*, quæ verba BACCIUM monere potuiſſent, Caldam affuſam voluptatis fuiſſe. Si enim petentibus modo calda data eſt, an alii vinum mellis aſperi ſpeciem habens biberunt, aut etiam bibere potuerunt? Poterat & monere verſus ſequens:

Sed

NOTAE.

(p) L. VIII. *Epigr.* 67. (q) *Apophor.* Ep. 105. (r) Sat. V. v. 63.

Sed tu morosa ludere parce siti.

Qui enim sitis dici potest morosa ? qui, ea ludi? Si calda & frigida nunquam non sunt affundendæ. Est & hoc observandum, male ad vina temperanda referri a Nostro loca, in quibus vini nec vola nec vestigium apparet. Quod vero ad priorem Martialis locum attinet, eum per somnium inspexisse BACCIUM, fere crediderim. Cœcilianus cum Martiale cœnaturus eo tempore accedebat, quo de apparatu nondum erat cogitatum, poscebatque caldam; si omnia ordine erant gerenda, poscere debebat vinum, cum vetustum illud temetum non esset in promtu; sed opus, ut cum TIBULLO (s) loquar:

Fumosos veteris proferre Falernos
Consulis, & Chio solvere vincla cado.

imo & post caldam frigidam: ex sententia enim BACCII neque calda sine vino, neque caldum sine frigida potabatur. Sed ais, meminit frigidæ MARTIALIS:

sed nondum frigida venit.

Quæ vero? an illa, qua BACCIUS ad refrigeranda vina prius dissoluta utitur? minime; ita prius calda esset paranda, inde frigida haurienda. Hic caldam se nondum parasse ait MARTIALIS, quod frigidam nondum hauserit, & algeat ad huc nudo clausa culina foco. Ubi itaque est in nostro Epi-

NOTAE.

(s) L. I. Eleg. II.

Epigrammate illa celebrata BACCII *frigida*, ad refrigerandum idonea, quam nunquam non in locis veterum calidæ ſubjungi gloriabatur. Sed forte cauſſabitur, Cæcilianum caldam bibiſſe vitio; at enimvero mihi in hoc loco perinde eſt, vitio biberint Veteres caldam, nec ne? De facto inter nos quæritur, & pervulgatum eſt, gulam neque hodie, neque olim medicorum legibus morem geſſiſſe. Denique, ut rem conficiam, ad illum MARTIALIS locum hic provoco, quem alibi allegavi;

Natali pallere ſuo, ne Calda Sabello
Deſit, & ut liquidum potet Alauda merum.

in quo diſticho, uti frigidæ ne quidem vox occurrit, ita calda mero manifeſto indicio opponitur.

IV. Quæri hic poterat, an Sabellus *Caldam* biberit *puram*, an *vino mixtam.* Ego *Caldam* bibiſſe puram credam, cum veteres Caldum a Calda ſollicite diſtinxerint. Certe MARTIALIS qui toties caldæ meminit, thermopotatoribus nunquam ebrietatis inurit maculam, PLAUTUS autem, quotiens Græculos in thermopolio bibentes triſtes & ebriolos depingit, non Caldam, ſed Calidum bibiſſe affirmat. Sed his non immorabor; ad BACCIUM potius revertar, qui in ſequenti capite, (t) *Dolus*, inquit, *notatur ex Cor. Tacito de Nerone, qui cum paraſſet in potu venenato interimere Britannicum, adoleſcentem fratrem uterinum, veritus, ne per calidum potum prægustandum a miniſtro proderetur*

NOTAE.

(t) c. V.

retur dolus, præbuit admodum calidum & innoxium, id est, absque veneno; quem renuenti Britannico ob calorem, ac petenti refrigerari per frigidam, tunc illi jussit immisceri frigidam veneno imbutam, nec prægustandam, qui misere bibit, & in ipsa mensa interemtus est; quas in tanto casu imaginatur Lipsius delicias; aut Calidi potus argumentum, nisi delicias Nerone dignas? Bona verba quæso, mi BACCI: primum id tibi dictum velim, Britannicum Claudii Imperatoris & Messalinæ Filium non fuisse Neronis fratrem uterinum, qui Patre Domitio Nerone, matre Agrippina, Germanici Filia natus est. Faciunt hæc parum ad rem nostram, sed nihil videtur esse condonandum Viro, qui hoc in loco tam inclementer in LIPSIUM invectus est. Deinde, quæ causa potest allegari, cur prægustator præcalidam potionem porrexerit Britannico, si caldam caldumve bibere ab omni Veterum consuetudine abhorruit. Affusa frigida occidere Principes, nusquam LIPSIUS inter delicias retulit, sed Caldam etiam summo loco natos adamasse, argumento ab exemplo Britannici ducto asseruit. Certe veneficorum ingenium est, non iis ciborum potuumque generibus, quæ miseris, quorum vitæ insidiantur, aut nauseam creant, aut insolita sunt, sed iis, quibus maxime capiuntur, miscere toxica. Britannicus amabat Caldam, poscebatque; sed ut fraudi atque crimini locus esset, præcalida exhibebatur, κρατὴρ λεβήτων τρόπον ὑποκαιόμενος, ut ATHENAEI verbo utar, quem scelerum ministri frigida præsentissimo veneno infecta tem-

temperabant. *Quinam*, pergit BACCIUS, *frivolam non perſpexit illationem, quoniam Tiberium legit cognominatum Caldium, ergo antiqui Principes bibebant calidum, Caldius pro Claudio dictus eſt, quia præ vinolentia & calidum experiri volebat, & ſine frigidæ lenocinio.* Impingit nempe ad eundem lapidem BACCIUS, ad quem CASTALIO, ſed ille hoc longe gravius. Neque enim audet negare Claudium bibiſſe Calidum, ſed nempe a quopiam Veterum BACCIO in aurem dictum eſt, hoc Tiberium præ vinolentia unum forte & ſemel feciſſe. Bibit Tiberius & Caldam & merum, non unus, quod vero unus omnium maxime bibaculus eſſet, quod avidiſſime calidam deglutiret, quod immodicis meri cyathis ora proluerεt, Caldius Biberius Mero eſt appellatus. Calidum vero bibiſſe, & merum eundem bibiſſe, hæc demum adverſis frontibus inter ſe pugnant.

V. Ignoſcent mihi Veritatis vindici & BACCIUS, & CASTALIO, & MERCURIALIS, magna omnino nomina, & LIPSIO accedere ſinent, de quo dudum MATTHAEUS RADERUS in MARTIALEM (u) argute dixit, ſed vere: *Mercurialis Lipſio herbam porrigit nimis aperte teſtanti & vincenti. Lector utrumque componat, & Juſtum juſte ſentire ſentiet.* Satisfacient æquo harum rerum æſtimatori allatæ rationes, nec, ſi auctoritatibus agenda res eſt, adver-

NOTAE.

(u) L. I. Epigr. 12.

verſariis cedimus. Faciunt nobiſcum Viri longe celeberrimi, præter MATTHAEUM RADERUM & JOANNEM FREINSHEMIUM, ANTONIUS PERSIUS del bever caldo coſtumato dagli antichi Romani, (a) FULVIUS URSINUS ad Ciacconium de Triclinio, (b) PETRUS SERVIUS in Miſcellaneis (c), OCTAVIUS FERRARIUS in Electis, (d) GVILIELMUS STUCKIUS in Antiquit. Convivial. (e), CASPAR BARTHIUS in Adverſariis (f), HENRICUS SALMUTHUS ad Pancirollum de Rebus deperditis (g), NICOLAUS PEROTTUS in Cornu Copiæ Lat. Lingv. JACOBUS GRETSERUS de Vino Myrrhato. (h) BAPT. CASALIUS de Conviviis Veterum. (i) JULIUS CAESAR BULENGERUS de Conviviis. (k) LUDOVICUS NONNIUS de Re Cibaria, (l) VINCENTIUS BUTIUS de Potu antiquorum, (m) JO. NICOLAI de Ritu Bacchanaliorum, BAR-

NOTAE.

(a) Librum in his terris rariſſimum oculis uſurpare non potui, id autem eo ægrius fero, quod ill. Comes SYLVESTER Rhodiginius eum inſigni laude ornet: *Del uſo*, inquit *del bere caldo ha fatto un particolare trattato Antonio Perſio, pieno d' una copioſa erudizione.*

(b) p. 170. Ed. Heidelb. 1590. in 8. (c) c. 8. (d) L. I. c. 12. 13. (e) L. 3. c. 6. (f) L 7. c. 19. (g) p. 258. (h) c. 18. (i) c. 1. qui Tractatus pars eſt Operis de *Urbis & Romani olim Imperii ſplendore.* Romæ 1650. fol. (k) c. 13. (l) L. 4. c. 6. (m) c. 11. 17.

(n) BARTHOLOMAEUS PASCHETTUS de Destillatione, (o) CLAUDIUS DEODATUS in Pantheo Hygiastico, (p) JO. RHODIUS ad Scribonium Largum, (q) JO. ANTON. VAN DER LINDEN in Selectis medicis (r), CHRISTOPHORUS LANGIUS de Thermis Carolinis, (s) MARCUS MAPPUS in θερμοποσία, (t) JOH. NICOLAUS PECHLINUS in Theophilo Bibaculo, (u) HENRICUS MEIBOMIUS de Aquæ Caldæ potu. (x) CAROLUS CANGIUS in Glossar. med. & inf. Latinitatis. SAMUEL PITISCUS in Lexico, (y) JO. POTTERUS in Archæologia Græca, (b) Commentatores in Juvenalem ISAACUS GRANGAEUS, EILHARDUS LUBINUS, & novissimus doctissimusque interpretum CAMILLUS SYLVESTRI Rhodiginius, (a) quibus omnibus nuper demum accessit ex eadem gente JOSEPHUS LANZONUS Medicus Ferrariensis, peculiari Epistola de hoc argumento ad P. Zenum Clericum Regularem exarata (b).

CAP.

NOTAE.

(n) c. XVI. §. 3. (o) L. 2. c. 4. (p) L. 2. c. 14. (q) c. 121. c. 137. (r) Disp. 10. §. 158. (s) c. 5. (t) Diss. 1. §. 17. (u) p. 44. (x) Thes. VII. (y) vocibus: *Aqua calida* it. *Calida*. (z) L. 4. c. 18. (a) Merentur adscribi verba doctissimi Comitis: *che la riscaldata al fuoco fosse per delizia praticato di beversi dagli antichi, lo prova con incontrastabili autorità Giusto Lipsio.*

(b) *Giornale de' Letterati* Tom. XXXII. Artic. XII.

CAP. IV.

De Thermopolio.

ARGUMENTUM.

I. *Thermopolii* Plautus *inprimis meminit, dicitur* ἀπὸ τοῦ θερμοῦ καὶ πολεῖν. Baccius, Turnebus, Stephanus, Camerarius *notantur*. II. *Thermopolium quid? quæ ejus structura?* Baccius *laudatur, idem notatur, incommoda Thermopolii Bacciani.* III. Vitruvii & Senecæ *loca. Hypocaustum, Emissarium publicum, Frigidarium, Tepidarium, Caldarium.* Athenæi ἰπνολέβης. IV. Pauli Alexandri Maffei *de Caldam in thermis parandi modo sententia. Eadem examinatur.* Senecæ *locus Caldæ vindicatur.*

I.

MIssis iis, quibus Calda nostra olim non arrisit, veritatis amantiores, & meliora, ut puto, edoctos, nunc & foras in Thermopolium deducam, & domi juxta focum excipiam, ita tamen, ut homines bonarum literarum cupidos decet, qui mentis potius, quam corporis delicias sectantur. *Thermopolii* non alius frequentius meminit PATRE illo elegantiarum Comicarum SARSINATE, cujus loca sunt in *Curculione* (a) de Græculis;

Quos

NOTAE.

(a) Act. 2. Sc. 3. v. 13.

Quos ſemper videas bibentes in Thermopolio.
in Pſeudolo : (b)

Quin in corde inſtruere cœpit quondam thermo-
polium.

in *Rudente*, (c) de Neptuno.

Ne thermopolium quidem ullum ille inſtruit.

& in *Trinummo.* (d)

Satin in Thermopolio
Condalium es oblitus, poſtquam thermopotaſti
gutturem.

Vox ipſa non a θερμȣ͂ & πολὺ a *calidæ aquæ multitudine* deſcendit, ut ait BACCIUS, vetant enim & literæ, & ratio. In Græco eſt θερμοπώλιον, ut οἰνοπώλιον, &, ſi ab aquæ calidæ multitudine diceretur, thermis iſtud nomen quam maxime conveniret. Eſt ἀπὸ τȣ͂ θερμȣ͂ καὶ πολεῖν; latine *Tabernam caldariam* appellares. Illi enim vehementer errant, qui *cauponam lautitiarum ac cibi & potus exquiſitioris*, aut *loca, ubi calida cibaria vendantur*, aut *tabernam, in qua dulces potiones bibantur, vendanturque*, interpretantur, quamvis hoc eximium TURNEBUM, (e) illud doctiſſimum HENR. STEPHANUM (f) iſtud magnum noſtrum CAMERARIUM (g) feciſſe ſciam.

II. *Thermopolium* locus erat Romæ publicus, amplus, fornicatus, luce diurna illuſtratus, aquæ caldæ parandæ

NOTAE.

(b) Act. 2. Sc. 4. v. 52. (c) Act. 2. Sc. 6. v. 45. (d) Act. 4. Sc. 3. v. 6. (e) *Adverſ.* L. XX. c. 10. (f) *in Theſauro Græcæ Linguæ.* (g) *ad locum Plauti in Curculione.*

randæ vendendæque gratia conſtructus. In eo Calda, aut pura, aut infecta defruto, melle, & aliis dulcibus, odoratisque, e calicibus bibebatur, urceolis etiam miniſtratoriis excepta, domum ad diluenda aut temperanda vina deferebatur, tanta equidem copia, ut in re clariſſima ratio brevi adeo tempore eandem parandi ſemper viſa fuerit obſcuriſſima. ANDREAE BACCIO omnino ea debetur gloria, quod VITRUVII & SENECAE locis obſervatis collatisque viam ſtraverit aliis; plene autem omnia eum ex poſuiſſe, tantum abeſt, ut dicam; ut potius aut invidiſſe ſeculo ſuo artem, aut ipſam non penitus intellexiſſe credam. Qua quæſo Veterum auctoritate fretus aſſeruit BACCIUS, *conſtructos fuiſſe in ipſis miliariis Dracones per declive circumdatos; hos vaſa fuiſſe tubæ inſtar ære tenui; draconem conglomeratum ſæpe eundem ignem ambiviſſe;* & quod ab Illuſtri Grævio (h) jam notatum eſt, *& frigidarium & tepidarium & caldarium dicta fuiſſe miliaria. Miliaria* eſſe vaſa tantum caldaria, & hæc aliquando a forma externa draconum nomen obtinuiſſe, SENECA diſertis verbis ait. Sed abit ſæpius Vir doctus proclivi tramite a Veterum ſententia, quod etiam in Thermopolio ipſo, quale æri inſculptum nobis dedit, feciſſe, negandum non eſt. Tria enim ahena, non ſupra hypocauſtum, quod VITRUVIUS vult, ſed ſuo arbitrio, ſibimet invicem imponit,

NOTAE.

(h) in præfat. Tomi XII. Theſ. Rom.

nit, & nescio quibus firmissimis ab imo ad summum fulcris firmat, quæ quam fragilia sint atque caduca, actutum patebit. Ignem sursum tendere, & summo nisu in altiora agere, inter omnes pervulgatum est. Jam igitur aqua in vasa, secundum mentem BACCII, ἐπικάθετα, id est, perpendiculari situ sibi invicem imposita immissa, succensoque foco, non tantum illa, quæ in caldario est, sed & ea, quæ in tepidario, immo quæ in frigidario continetur, succedente calore, tandem suffervesit, aut saltim tepescit, pariter uti in olla communi, igni imposita, non infima modo calefieri & moveri, sed omnia veluti fluere videmus, ita ut hac ratione omnium vasorum muniis confusis atque abolitis, ipsa etiam machina destruatur, & una ruina involvatur. Non video, quomodo in frigidarium in summitate collocatum commode intrare possit frigida, nisi emissarium publicum in lacunaribus aperiatur; eritque tepidæ frigidæque ministris scalis opus ad ejusmodi aquas hauriendas; neque enim veteres in illa operum publicorum magnificentia, & infinito caldæ usu exiguis vasis huic rei operati sunt. Monuit me boni BACCII Casus de eadem re sollicitum, ut pressius VITRUVII & SENECAE vestigiis insisterem, quo factum est, ut aliam prorsus molem, aliud Thermopolium, aliud Miliarium construxerim.

III. VITRUVIUS: (i) *Ahena*, inquit, *supra*,

NOTAE.

(i) L. 5. c. 10.

ſupra hypocauſtum tria ſunt componenda, ita collocanda, ut ex tepidario in calidarium, quantum calidæ exierit, influat, de frigidario in tepidarium ad eundem modum. Et SENECA in Naturalibus Quæſtionibus: (k) *Facere*, ait, *ſolemus Dracones, & Miliaria, & complures alias formas, in quibus ære tenui fiſtulas ſtruimus per declive circumdatas; ut ſæpe eundem ignem ambiens aqua per tantum fluat ſpatii, quantum calori efficiendo ſat eſt. Frigida itaque intrat, effluit calida.* Jam mente concipiamus in *Thermopolio* ſubſtructum aliquod, quod *hypocauſtum* appellabimus, (intus enim ignem alit) latericium, forma quadrata, ex partibus tribus, altitudine inter ſe diverſis, conſtans, ita ut graduum ſpeciem referant, quas forte *toros* vocare licebit. Horum tororum altiſſimus & ſolidus plane, junctus eſt parieti, ex quo emiſſarium publicum applicato epiſtomio (l) prominet, clauſum interea, usque dum vaſa collocavero. En illorum primum *Frigidarium*, aheneum ingens, aper-

NOTAE.

(k) L.3. c.24. (l) ULPIANUS L. XXXII. ad Edictum, cujus fragmentum in l.17. ff. de Actione Emti Venditi legitur, epiſtomiorum meminit, uti alia etiam bonæ frugis vocabula in illo Pandectarum Opere ſunt ſervata. Idem perſonarum meminit, ex quarum roſtris aqua ſalire ſolet, qualem vultu leonino, cruſtam particularum terrearum interius jucundiſſimo ſpectaculo oſtendentem ſervat Bibliotheca Magnifici Senatus publica, cui Præfectos recens datos D.D. BAUDISIUM & D.D. MASCOVIUM, Ampliſſimos Urbis hujus Senatores merito gratulor.

apertum, tribus oſtiis inſtructum, quorum duo ab utroque latere ſub ipſo margine collocata, ex aquæductu nimia copia emiſſam aquam in alia ingentia vaſa ænea humi ab utroque latere repoſta exonerant, tertium in fundo fere locatum frigidam per canaliculum in alterum vas dimittit. Alter torus, priori depreſſus magis, eidemque contiguus, magnam partem concavus, alterum exhibet Vas, *Tepidarium*, ubique clauſum, niſi quod duobus orificiis & duobus epiſtomiis ſit inſtructum. Per orificium alterum, in quod canaliculus, qui inter frigidarium, tepidariumque eſt medius, deſinit, ingreditur frigida, per alterum egreditur tepida, epiſtomia ab utroque latere iis inſerviunt, qui forte tepida opus habent. Ultimus & reliquis minor torus *Miliario* ornatus eſt, ſeu *Aheno Caldario*, junctus ſecundo, cavus quam maxime, utpote in quo Mulciber regnat, non tantum impoſitum Vas fervens, verum & proximum Vas medio toro impoſitum, vapore in cavitatem illius tori immiſſo, tepidum reddens. Vas illud Caldarium, quod vulgo Miliarium, ſæpius Draconem, aliis quoque nominibus pro diverſitate formarum vocabant antiqui, mea ſententia æneum fuit, plane clauſum, niſi quod in inferiori regione magno orificio, & quidem per foramen hypocauſti in hoc ipſum, medium nempe focum pateat, ut hac ratione ignis ſubjectus ipſum Miliarium ingrediatur, & viſcera quaſi torreat; Viſcera intelligo fiſtulam, ære tenui, e tepidario prodeuntem, miliario in ſuperiori

periori parte insertam, & per omne illud Vas, instar lineæ spiralis, aut anguis perpetuis gyris contortuplicati per declive dispersam, per quam tepida intrat, igne vero per tantum spatii eandem ambiente, effluit calida. Hæc omnia admodum illustrantur loco ATHENAEI: (o) Οἱ Ουλπιάνειοι σοφισαὶ, inquit Cynulcus Philosophus, οἱ καὶ τὸ μιλιάριον καλέμενον ὑπὸ Ρωμαίων, τὸ εἰς θερμȣ̃ ὕδατος κατεργασίαν κατασκευαζόμενον, ἰπνολέβητα ὀνομάζοντες, πολλῶν ὀνομάτων ποιηταὶ. Scilicet fuisse, dicit Cynicus Dipnosophista, Sophistas alios Græcos, quos, ut Ulpianum Grammaticum accumbentem irrideret, Ulpianios appellat, nos hac tempestate Cæsianos diceremus, qui ut a vocabulo Romano, pro sua in puritate sermonis Hellanici superstitione, abstinerent, Miliarium portentoso nomine ἰπνολέβητα (*furnolebetem*, einen Topfofen) nuncuparunt, sane inepte istis temporibus, cum res esset in vulgus nota, quod vero ad nos attinet antiquitatis tenebris involutos, admodum concinne. *Furnolebetem* vocabant, *lebetem*, ab externa figura, *furnum*, quod ignem intus aleret, ollarumque quoddam monstrum hoc nominis monstro indicarunt. His intellectis, inspectaque Thermopolii imagine, qua frontem Libri ornavimus, caldæ jugis parandæ artificium cuilibet patebit, & quid nostra Baccianis distent, palam erit.

IV. Interest autem mea, ut moneam, non nudius tertius hanc mihi subnatam esse sententiam, hanc

NOTAE.

(o) L. 3. c. 20.

hanc Thermopolii Romani ſtructuram, ne quis celeberrimi MAFFEI ſcrinia me compilaſſe putet. Non erat ad manus pretioſiſſimum opus, (p) cum ante hos ſeptem annos primum de hoc argumento Altorffii αὐτοσχεδιαςὶ commentarer, neque, ſi ad manus fuiſſet, inter ſtatuas veteris & novæ Romæ Thermopolium quæſiviſſem: ſed poſtquam in Ill. MONTFAUCONII Opere *illuſtratæ antiquitatis* ſplendidiſſimo picturam, quæ eo pertinere videbatur, obſervavi, non potui intermittere, quin illud Bibliothecarum decus, beneficio Ill. MENCKENII noſtri (cujus ut in omnem rem litterariam, ita in me quoque, Caldamque meam merita non poſſum non grata mente commendare,) evolverem. Deprehendi picturam veterem ex Thermis Titi ornamenti cauſa inſertam, & in ea Vaſa tria, frigidarium, tepidarium, caldarium, in hypocauſto eo modo, quo ipſe dudum feceram, collocata; Sed edocuerunt me doctiſſimæ MAFFEI Diſſertationes, illa Vaſa ex ingenio, & ſecundum SENECAE mentem eſſe addita; in veteri autem pictura non reperiri. Ita enim MAFFEUS: (q) *Ne fece menzione ancora Seneca, i ſentimenti del quale ſono di tale importanza, che recano molta luce a quelle parti, le quali nella noſtra pittura non ſi veggono, & tuttavia vi ſi debbono ſupporre, come neceſſarie e come regolate del uſo di que' tempi*: facere ſolemus, *dice egli*, Dracones &

NOTAE.

(p) *Raccolta di ſtatue antiche & moderne* Romæ. 1704. ch. aug. (q) p. 165.

& miliaria &c. *Ecco ci dunque ammaestrati da gravissimo Autore, che i miliari distinti in tre ordini, non communicavano l' acqua loro alle terme, se non calda per mezzo dell' ultimo vaso, il quale immediatamente soura l' ipocausto era collocato, donde si trasmetteva la medesima ne' canali detti per loro tortuosita dragoni, che la portavano a' bagni, & che ne' medesimi dragoni doueva anche dopoi acquistare una piu mite tepidezza, quando passava per i piu lontani del fuoco, da' quali si versava ne' labbri & nelle piscine de' tepidarii. Il che a mio credere bastantemente convince, che i vasi predetti distinti in caldario, tepidario, frigidario, non erano con tal ordine collocati per trasmetter ne' bagni l' acque fredda tepida e calda, ma per che fredda alla calda non facesse immediatamente passaggio, e impedisse quell' alterazione, che non si sarebbe potuta dare cosi facilmente, se non si fosse camminato per gradi ad acquistarla, rispetto alla gran quantita, che se ne doueua adoprare, ed alla necessita di riscaldarla maggiormente ne' canali, o ne' dragoni, di mano in mano, che vi veniva gettata dal caldario, & che per i medesimi correva per condursi a luoghi stabiliti alla lavanda.* Artem parandi Caldam, qualem nos Thermopolio tribuimus, Thermis infert doctissimus MAFFEUS, quam sententiam lubens amplector, & præter VITRUVII locum qui eo manifeste pertinet, alio ex elegantissima SENECAE Epistola (r) de promto firmo. Ita enim ille, ubi suæ

NOTAE.

(r) Epist. 89.

ſuæ ætatis balnea cum antiquioribus confert, *Non*, inquit, *ſuffundebatur aqua, nec recens ſemper veluti ex calido fonte currebat, nec referre credebant, in quam perlucida ſordes deponebant.* Neque tamen invitus facile quisquam mihi largietur, æque bibendi ac lavandi cauſa fontes calidos eſſe excitatos. Et gaudeo in ſinu, illuſtrem Virum BACCII errores in collocandis vaſis admiſſos, evitaſſe. Malim tamen, Picturæ venerandæ antiquitatis alia ex ingenio non eſſe addita, quæ res & Ill. MONTFAUCONIO impoſuit, & me brevi gaudio luſit. Deinde Miliaria in tres ordines diſtincta dici non poſſunt, puta vaſorum caldariorum, tepidariorum, & frigidariorum, quamvis idem BACCIO viſum ſit, a GRAEVIO, ut diximus, propterea notato. Denique Dracones SENECAE non ſunt canales, per quos aqua calda e caldario egreſſa miti tepore temperata in labra & lacus Thermarum ſeſe effuderit. Si SENECAM audias, Dracones formæ ſunt, miliaria ſunt, vaſa Caldaria, in quibus fiſtulæ ſtruuntur ære tenui per declive circumdatæ; non, quæ MAFFEI videtur eſſe opinio, canales extra vaſa caldaria poſiti, aquam caldam excipientes, & ad varia thermarum loca deferentes. Et hæc eſt ratio, cur SENECAE locum ad Thermopolia pertinere credam, non ac ſi negem, eundem fuiſſe caldam parandi modum in Thermis, ſed quod in veteri Thermarum pictura vaſa caldaria plane deſint, in peculiari videlicet & ab hominum oculis remoto hypocauſto collocata, calidorum fon-

tium

tium origines; Eadem autem vaſa in Thermopolio, ubi triplicis aquæ, caldæ, tepidæ, frigidæ uſus erat perpetuus, & varius, in ſuo unum quodque toro repoſta, ab ingredientibus videbantur, erantque Thermopotatoribus in promptu, vario inde formarum ex SENECAE præcepto ornatu conſpicua.

CAP. V.

De Caldariæ antiquitatis Reſiduis.

ARGUMENTUM.

I. *Calda in Aheno parata. Calda, quam culina ſequitur. Sarda* Rinkiana. II. *Machina in ea thermopotica portatilis explicata.* III. *Alia* Κειμήλια *Caldaria Ampl.* Rinkii, *Vaſa fictilia. Ubi & qui inventa.* IV. *Deſcriptio accurata. Videtur eſſe* Cotyla, *cum duobus* Cymbiis; *an ab Seris ad Romanos allata ſint ? Genuina eorum antiquitas & uſus thermopoticus multis rationibus firmatur.*

I.

CAldæ parandæ facilior ratio non eſt, quam ſi ignem ſuccendas, ahenumque appendeas; ita rem inſtituebant in fundis & prædiis ruſticis procul a Thermopolio, ampliſſimisque Familiis (a) veteres faciebant ſatis; uti ex legibus noſtris abunde conſtat.

NOTAE.

(a) vid. LAUR. PIGNORIUS de ſervis in præfat.

conſtat. In ipſa vero Urbe, dum delicatuli homines, qui aquam non calidam, ſed ardentem bibere volebant, ob locorum intercapedinem, aut hyemis injuriam, aut ſervorum erronum nequitiam oſcitantiamque intepeſcere prius caldam, quam apportaretur domum, conquerebantur, ut SENECAE verbis (b) paululum immutatis utar, varias artes *luxuria commenta eſt, ne quis intepeſcat ignis, ne quid palato jam calloſo parum ferveat*, caldam *culina ſequitur*; En! culinam caldæ ſequacem exhibet inſigne antiquitatis monumentum, *Gemma Sarda*, quam celeberrimus Academiæ Altorffinæ Anteceſſor, EUCHARIUS GOTTLIEB RINKIUS, cui, multa me debere, hic publice profiteor, e Muſeo elegantiſſimo depromtam benevole admodum, & pro eo, quo ad omnem doctrinam juvandam ornandamque fertur ſtudio, mecum communicavit. Sarda eſt antiqui operis, oblonga, annularis, &, ni fallor, ſigillaris, eo certe modo inciſa, quam majorem longe, accurate tamen, & naturalis magnitudinis orbe addito, æri inſculptam hic damus.

II. Siſtit

NOTAE.

(b) Epiſt. 85.

II. Siſtit inſigne Caldariæ antiquitatis κειμήλιον hominem in columella ſedentem, in cujus ſiniſtra *calix*, non patera, (cujus & figura inter gemmas inciſas ab ABRAHAMO GORLAEO in dactyliotheca exhibita, & munia, quæ aut in divinitate, aut in libationibus deſignandis conſiſtunt, plane ſunt diverſa) ante pedes machina thermopotica, dubio procul ænea, portatilis apparet, e foco cylindraceo, infima nempe parte; media, miliario minore, cujus SENECA meminit; (c) &, ſi ita lubet, ſuprema, tepidario conſtructa, ita ut tepidarium, operculo nodato ornatum, aquam ope fiſtulæ ære tenui, ſpiralis, variis gyris & ambagibus

NOTAE.

(c) Natur. Quæſt. L. 4. c. 9. add. ULPIANUS, qui in l. 19. §. 17. ff. de auro arg. legato, Miliariorum argenteorum mentionem facit.

bus per Caldarium ahenum dispergat, subjectus focus, aut igne istam fistulam lambente, aut aqua perpetuo in miliario clausa fervefacta, tepidam in fistula confervefaciat.

III. Videbatur hæc Sarda unicum, quod de hac re in omni antiquitate superesset, Residuum, eo tempore, cum studiorum gratia Altorfii degerem, & gemmam caldariam oculis meis usurparem; nunc mutare cogor sententiam, postquam Sardæ antiqui operis, *antiquo ficta luto vasa* ad rem thermopoticam pertinentia accesserunt. Scilicet anni aliquot elapsi sunt, cum Moguntiaci propugnaculorum quorundam exstruendorum causa, fossores terram altius molirentur, qui dum in opere suo strenue pergunt, tandem insignem antiquæ supellectilis Romanæ copiam, & tot veteris ævi monumenta offendunt, ut vix fuerit repertus in istis regionibus Vir eruditus & harum rerum amans, aut intelligens, qui non aliquid ex his ruinis suum fecerit. Vasa in iis sunt eruta tria, figlini operis, quæ, qui alia crederet, quam thermopotica, sane omni probabilitati bellum inferret. Delata sunt Francofurtum ad Moenum: Sed postquam amplissimus RINKIUS, qui dudum Juris Publici & Privati scientiæ amœniores literas individua consuetudine junxit, de hoc Thesauro certior factus est, incredibili ista Vasa Gemmæ cognatæ jungendi cupiditate flagrare cœpit, nec destitit, donec Amicum Francofurtanum, ad quem pervenerant, prece & pretio expugnaret. Vix acceperat gazas caldarias, cum

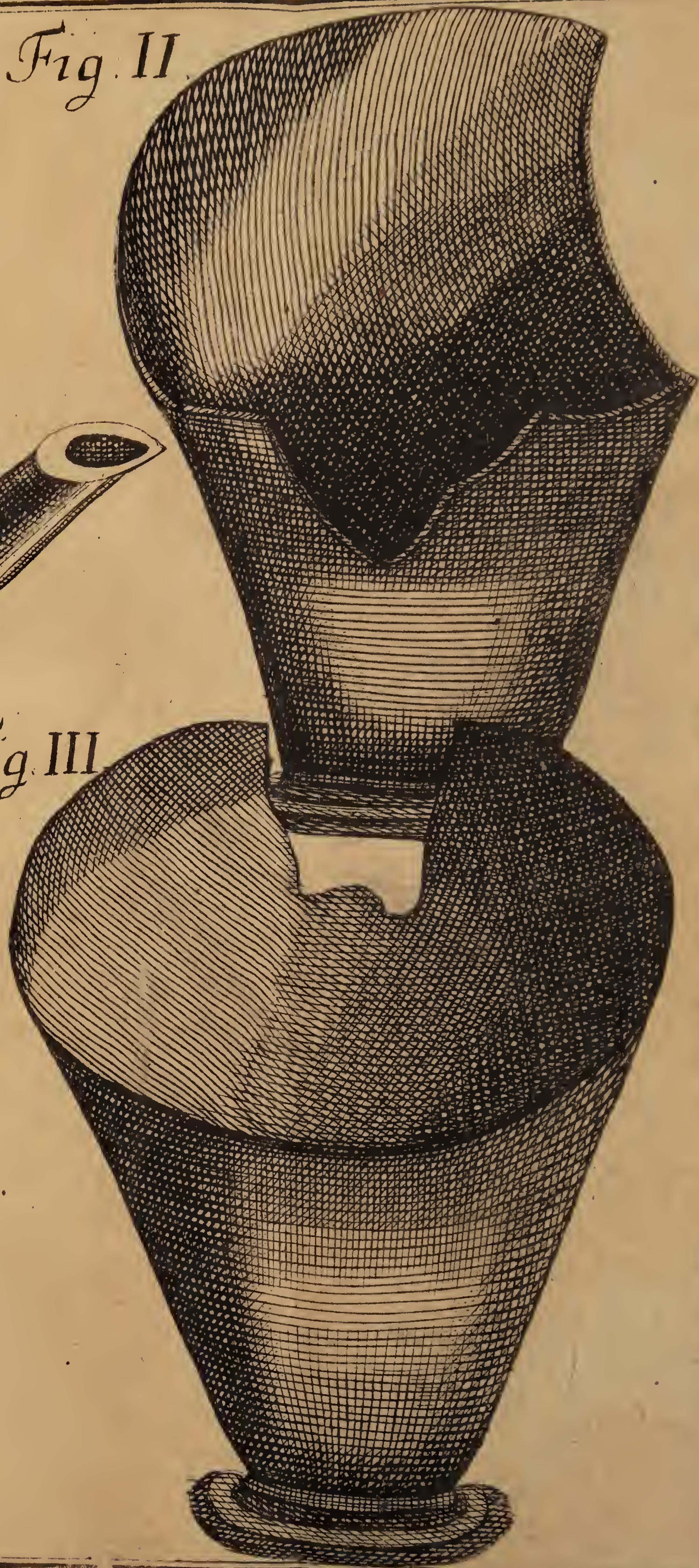
ſuam mihi felicitatem per communis Amici Exc. KOELERI literas ſignificaret, & faceret ſpem, fore, ut accurate depictas proxime acciperem. Attulit imagines jucundiſſimas celeberrimus KOELERUS, ſuperiori anno gratiſſimus in his terris hoſpes, literasque ſimul humaniſſimas reddidit, queis horum monumentorum publicandorum mihi data eſt venia, ut adeo Viri docti voluptatem omnem, quam ex Vaſorum hic additorum jucundo ſpectaculo percipient, RINKIANAE Benevolentiæ debeant.

IV. Vaſa ſunt tria, fictilia, ea magnitudine, qua delineata ſunt, coloris, ſi exteriorem ſuperficiem ſpectes, ſubflavi, ſin internam, ſubfuſci aut nigricantis, quamvis omnino exiſtimem, colorem omnibus initio fuiſſe ruberrimum, qualis in minoribus vaſis, ubi recens fracta ſunt, jucundiſſime apparet, illumque, quod ad interiorem ſuperficiem attinet, ab infuſis olim in nigricantem converſum, quod externa concernit, ab humore terreo eroſum eſſe atque corruptum. Fig. I. Vas majus, concavum maxime, duplici crepidine, altera ſuperiore, cui operculum dubio procul applicari ſolebat, altera inferiore, cui ceu pedi inſiſtit, tubulo præterea, qui ex medio ventre prominet, & anſula in altera parte inſtructum, me etiam tacente, ad formam vaſorum Tſchinenſium proxime accedit,

Quæ rate per vaſtas India mittit aquas;

ex quibus ad arida Herbæ Theæ folia aqua calda maceranda, aliamque Caldam puram iſto liquore infecto

EX MUSEO AMPLISS. RINKII.

secto jam theæ succo, & virente pro lubitu tingendam solemus uti. (Es sieht wie ein Sinesisches Treckpottgen) Cotylam dicam veteri vocabulo Græco. Ita enim APOLLODORUS apud ATHENAEUM:(d)Πᾶν δὲ τὸ κοῖλον κοτύλην, φησὶν, ἐκάλουν οἱ παλαιοί. Κοτύλας etiam ARISTOPHANES in Cocalo appellat κεραμευομένας, & apud Ætolios & Jonum partem κότυλος dictus est, ἓν οὖς ἔχων, quæ omnia nostro Vasi apprime conveniunt. Reliqua duo, gemelli fratres, sunt Pocula, angustiore fundo, quam summitate, suis etiam crepidinibus, quibus insistunt, ornata, de quibus, si ATHENAEUM consulas, ad Cymbiorum genera ea pertinere satis intelliges. Ita enim ille Eruditionis Dipnosophisticæ Promus condus: κυμβία, ait, (e) τὰ κοῖλα ποτήρια καὶ μικρά. Σιμάριστος· Δωρόθεος δὲ, γένος ποτηρίων βαθέων τὰ κυμβία, καὶ ὀρθὸν πυθμένα μὴ ἐχόντων, μὴ δὲ ὦτα. Ovum ovo similius non est, quam vasa nostra Cymbiis ATHENAEI, concava, parva, fundo profundo, καὶ μὴ ὀρθῷ, nec aurita. Patriam longæ oblivioni dedit supellex nostra thermopotica, & quamvis *Cotyla* nostra aliquid formæ Tschinensis præ se ferre videatur, non tamen meminerim *Cymbia* nostris similia ex Eois partibus esse allata. Fuisse Romanos inter & Seras nonnulla commercia, ex Veterum testimoniis colligere est, vix tamen fictilium causa; ut

Fig. II. & III.

NOTAE.

(d) L. XI. c. 8. (e) L. XI. c. 9.

ut taceam, non constare, num ea tempestate is caldæ honor, is caldariis vasis nitor fuerit apud Seras, qui hodie est. Laudat ATHENAEUS (f) Calices (κεράμεα ποτήρια, ἃ λέγεται ἀπὸ τοῦ κυλίεσθαι τῷ τρόχῳ, genus poculorum, sub quo & Cymbia nostra continentur) laudat, inquam, Atticos, Argivos, Naucraticos, Tejos, MARTIALIS in Apophoretis, (g) Surrentinos, alii alios, sed ex his optimorum fictilium patriis eligere, cui nostræ supellectilis thermopoticæ origines adscribas, audax nimium esset facinus, & incertæ plenum opus aleæ. Ætatem quoq; longa illa nox, quam barbaries non bonis literis modo, sed elegantiæ quoque & munditiei intulit, suo involvit peplo: Antiqua tamen esse & vetustatis genuinæ, multa persvadent. Oculis usurparunt ista Vasa plures Viri docti, & antiquitatum periti, & benigno Caldæ fato in Germania nostra servatam supellectilem omnes probæ vetustatis notas referre, cum Amplissimo RINKIO, tum mihi etiam affirmarunt. Omnem hominum memoriam excedit, terram in istis locis unquam esse tam alte effossam, aut tam gravem datam esse ruinam, ut ista vasa casu eo conjecta dici possint: Et dolo factum esse, quis dicat? non est in his regionibus ea monumentorum antiquorum vilitas, ea supellectilis veteris copia, ut verendum sit, hominem nequam, propter muros munitissimæ Urbis, omnibus ignorantibus, insignem

NOTAE.

(f) L. XI. c. 8. (g) Epigr. 102.

ſignem reſiduorum antiquorum ſane pretioſiſſimorum copiam alte defodiſſe, additis novi operis vaſis nonnullis thermopoticis, ut aliquando, caldariam ſupellectilem effoſſam eſſe, perſvaderet poſteris, veritatemque tot auctorum teſtimoniis ſatis confirmatam, mendacio muniret. Et unde illi fraudis, ſi diis placet, architecto illa vaſa? unde hæc forma? Cymbia ſane Tſchinenſia non ſunt, Cotyla autem, quod propius ad Serarum formas accedat, rei fidem non infringit. Nihil eſt inſoliti in noſtri vaſis eximio ventre, in aure, in tubulo, in reliquis, nihil quod non alii artifici cuicunque de hujusmodi olla ſollicito ſua ſponte in mentem veniat. Et hæc forma tam naturalis, tam ad thermopotandum apta atque idonea dubitare non ſinit æquum talium æſtimatorem, vaſa eſſe thermopotica. Aurita eſt Cotyla; a Calda enim calefieri ſolet; anguſto eſt orificio, quod operculo clauſum fuit, infundendæ ſcilicet, non effundendæ caldæ gratia paratum; effundebatur per canaliculum in calices, quantum ſatis, & commodiſſime, calore etiam & vapore intus ſervato; Cymbia denique non in bibentium, ſed ſorbillantium gratiam confecta, tam levia ſunt, tam parum capacia, tam exiguæ molis, ut, qui alterius potus, (ποτήϱια enim eſſe ſatis conſtat) frigidæ, aut meri cauſa parata eſſe, poſt hæc ſerio contendet, faciet, ut eundem fabulam de quodam Pygmæorum Rege, qui cum ſuis ad Rheni ripas convivium aliquando agitaverit, non illepidam memoriter tenere credam.

CAP. VI.

De reliquo Instrumento Thermopotico.

ARGUMENTUM.

I. *Lex* Pauli. II. *Caccabus.* III. *Patinæ*, Clodii Aesopi, Vitellii, Antiphanis in Parasito. IV. *Pulmentarium. Quid?* Fridericus Rappoltus *notatur.* V. *Ahenum.* VI. *Urcei, Urceoli ministratorii.* Baysius *notatur.* VII. Julius Pollux *de Instrumento Thermopotico. Calices.* Κυλικεῖον. VIII. *Ollæ Rhodiæ ex* Aristotele *apud* Athenæum, *potionis genus.* IX. *Servi Caldarii.* X. Paulus & Ulpianus & Papinianus *conciliantur.*

I.

THermopolio exstructo, Gemma caldaria explicata, Cotyla & Cymbiis exhibitis, ad reliquam supellectilem accedimus, in bonis auctoribus servatam, ita tamen ut initium faciamus a *Lege*, quam si omnem, etiam in iis, quæ ad Caldam pertinere non videntur, hic explicabo, veniam dabunt æqui arbitri nobilissimæ scientiæ studioso. Est illa Clarissimi ICti Patavini, JULII PAULI, *qui severus & religiosus Juris antistes, Papiniani cum Ulpiano Assessor, scrinii memoriæ Magister, postremo Præfectus Prætorio, Ulpianum disciplina, ætate, honoribus & Principis gratia æquavit, styli*

li gravitate superavit, & ipsum pariter atque cæteros omnes librorum numero vicit, uti eundem describit JANUS VINCENTIUS GRAVINA in *Originibus juris civilis.* (a) E tanti Viri *Lib.II.ad Vitellium* quædam Pandectis inserta sunt, *Titulo de Instructo vel Instrumento legato*, Lege ordine XVIII. cujus nostrum facimus §. III. his verbis: *Item Caccabos & Patinas in Jnstrumento Fundi esse dicimus quia sine his pulmentarium coqui non potest. Nec multum refert inter Caccabos & Ahenum, quod supra focum pendet; hic aqua ad potandum calefit, in illis pulmentarium coquitur. Quod si ahenum instrumento continetur, urcei quoque, quibus aqua in Ahenum infunditur, in idem genus rediguntur, ac deinceps in infinitum primis quibusque proxime copulata procedunt.* TRIBONIANUS enim & socii, postquam *de Legatis & fidei commissis* tribus libris generaliter præceperant, de singularibus quibusdam Legatis specialius solliciti, nostro inprimis titulo, antiquæ purpuræ laciniis, veterum, inquam, JCtorum fragmentis utcunque consarcinatis, exposuerunt, quid obtineat, si fundus & instrumentum, aut fundus cum instrumento, aut fundus instructus fuerit legatus,

su-

NOTAE.

(a) L. I. §. 101. qui plura de hoc excellenti legitimæ scientiæ Conditore velit, adeat GV. PANZIROLUM de clar. Legum Interpr. L. I. c. 58. BERNH. RUTILIUM in Vit. JCt. c. 73. JO. BERTRANDUM in Biis Nomikῶn. L. I. c. 25. & GV. GROTIUM de Vet. JCt. L. II. c. 10.

ſupellectilemque thermopoticam ad Inſtrumentum Fundi pertinere ex PAULO noſtro diſerte docuerunt.

II. In ipſa lege primus occurrit *Caccabus*, Græcis Κάκκαβος, aut ſecundum ARISTOPHANEM, Κακκάβη, veluti EUBULUS deminuit, Κακκάβιον, (b) Græca omnino Vox, ut adeo fruſtra ſit VARRO, (c) qui Vas, ubi cibum coquebant, ab eo quod coquatur, *caccabum* appellatum nugatur. Caccabum ipſum inter Vaſa antiquorum culinaria ollarum genus fuiſſe, partim ex lege noſtra, partim ex ANTIPHANE in *Philothebæo* apud ATHENAEUM (d) conſtat. Ita enim PAULUS: *ſine his pulmentarium coqui non poteſt*, nec aliter ANTIPHANES:

ἔγχελυς Βοιωτίας
Μιχθεῖσα κοίλοις ἐν βυθοῖσι κακκάβης
Χλιαίνετ᾽, αἴρεθ᾽, ἕψεται, παφλάζεται.

Bœotiæ
Anguilla miſta Caccabi cavo fundo
Coquitur, tepeſcit, intumeſcit & fervet.

Materia illis fuit cujuscunque generis, etiam pretioſius metallum; argenteorum enim meminit ULPIANUS Lib. XX. ad Sabinum, (e) & inſtrumenti cocinatorii potius quam eſcarii fuiſſe ait.

III.

NOTAE.

(b) ATHENAEUS L. 4. c. 20. (c) de Lingv. Lat. L. 4.
(d) L. IV. c. 20. obiter notes, idem ANTIPHANIS fragmentum L. XIV. c. 4. iterum legi, magis integrum, & in nonnullis forte emendatius & rectius.
(e) l. 19. §. 12. ff. de aur. arg. legato.

III. *Patinas* utriusque fuisse instrumenti, σκεύος μαγειρικόν τε καὶ ὀψοφόρον, erudite ostendit LAZARUS BAYFIUS in suo *de Vasculis* libello. (f) Monstra posterioris generis merito dicas Clodii Aesopi, Tragici Histrionis patinam, in qua posuit aves cantu aliquo aut humano sermone vocales, sexcentis H S. taxatam, (g) & quam Vitellius dedicavit, ob immensam magnitudinem Clypeum Minervæ, Αἰγίδα πολιέχου dictam, commixtis in ea scarorum jecinoribus, pavonum cerebellis, linguis phœnicopterorum, murænarum lactibus a Carpathio usque fretoque Hispaniæ per Navarchos ac Triremes petitis; (h) utramque a Bayfio quoque memoratam, quibus jungi meretur μεγάλη καὶ εὐγενὴς λοπὰς ANTIPHANIS in *Parasito* apud ATHENAEUM, (i) ἰσοτράπεζος, καρύστου θρέμμα γηγενὲς, in figlinis Carystiis conficta. (k)

IV.

NOTAE.

(f) Vol. IX. Thes. Gronov. col. 684. (g) PLINIUS L. X. s. 72. (h) SVETONIUS in Vita. c. 13. (i) L. IV. c. 20. (k) ita sane & ISAACO CASAUBONO placet in Athenæum L. 2. c. 34. Fuit autem *Carystus* urbs Eubœæ opulentissima sub Ocha Monte lapicidinis etiam celebris, quarum PLINIUS meminit L. 4. s. 21. L. 36. s. 7. & vetus marmor apud GRUTERUM p. 593. n. 8. CAESARIS. SER. THAMYRIANUS. A. LAPICIDINIS. CARISTIIS. Conf. STEPHANUS BYZANTINUS in ἐθνικοῖς. Similis locutio est apud ATHENAEUM eod. libr. & capite: Ἀριστοφάνης ἐν σκη-

νᾶις

IV. *Pulmentaria* dicuntur a pulte, qua vixisse longo tempore Romanos manifestum dicit PLINIUS (l) nomen commune ciborum omnium, qnos cum pulte edebant. Scilicet fuit illa simplicitas antiquorum in cibo capiendo, ut frequentior apud eos pultis usus, quam panis esset, quo nomine suos majores dilaudat VALERIUS MAXIMUS, (m) credo, quod difficilior panis quam pultis conficiendæ esset ratio. Unde de victu antiquissimam pultem VARRO quoque pronunciat, mox de pane sermonem facturus. Pulmentarium autem esse Latinis, quod Græcis προσφάγιον, doctissimum HARDUINUM PHAEDRUS & SENECA, ille me loco PLINII sui allegato, alioque (n) edocuit. SENECA; (o) *de prandio nihil detrahi potuit, paratum fuit non magis hora, nusquam sine caricis, nusquam sine pugillaribus. Illæ, si panem habeo, pro pulmentario sunt, si non, pro pane.* PHAEDRUS,(p) apud quem canis loquitur:

Dat ossa dominus, frusta jactat familia,
Et quod fastidit quisque, pulmentarium.

Hæc cum latuerint FRIDERICUM RAPPOLTUM perperam omnino *in Notis ad Horatium*

NOTAE.

ναῦς καταλαμβανούσαις κακκάβην εἴρηκεν οὕτως;

Τὴν κακκάβην γὰρ καρύστου, διδασκάλον.

(l) L. 18. f. 19. (m) L. II. c. 7. §. 5. (n) L. XV. f. 21.
(o) Epist. 87. (p) L. III. Fab. 7.

tium (q) alias varia eruditione refertis ſcripſit: *Pulmentaria illa ætas dixit cibos omnes ad modum pultis vel pulmenti factos & conciſos, eosque plerumque non viles, ſed delicatos & lautiores.* Omnes cibi, etiam Caricæ ſapientis SENECAE, fuerunt pulmentaria, nec opus erat, ut ad modum pultis fierent atque conciderentur: viles aut lautiores, prout dominus obſonari aut potuit aut voluit. De his accipias Satyricos, PERSIUM: (r)

Uncta cadunt laxis tunc pulmentaria labris,

& JUVENALEM (ſ)

veniet, qui fercula docte
Componet, veniet, qui pulmentaria condet.

De illis PHAEDRUM, cujus verba jam dedimus, & ULPIANUM JCtum: (t) *Item lanificas, quæ familiam ruſticam veſtiunt, & quæ pulmentaria ruſticis coquunt.* De qualicunque denique cibo SENECA, & HORATIUS (u)

non in caro nidore voluptas
Summa, ſed in te ipſo eſt. Tu pulmentaria quære
Sudando. Pinguem vitiis, albumque, nec oſtrea,
Nec ſcarus, aut poterit peregrina juvare Lagois.

Ubi *Ofellus Ruſticus, abnormis ſapiens, craſſaque Minerva* idem docet, quod Socrates ad noctem usque deambulans, interroganti, quid ageret, reſpondit: Ὄψον συνάγω, ut ex veteri SCHOLIASTE

NOTAE.

(q) L. II. c. 6. p. 288. (r) Sat. III. v. 102. (s) Sat. VII. v. 185. (t) l. 15. §. 5. ff. de inſtr. vel inſtrum. leg. (u) L. II. Sat. II. v. 19.

ASTE ad h. l. annotat WILHELMUS BAXTERUS.

V. *Ahenum*, Græcis *χαλκεῖον*, Vas æneum, quod ſupra focum pendebat, aliquando *λέβης τρίπους ἐμπυριβήτης ὁ καὶ λοετροχόος*, ut AESCHYLUS apud ATHENAEUM eum deſcribit, *ἀεὶ φυλάσσων τὴν ὑπὲρ πυρὸς στάσιν*, proprium calidæ conficiendæ erat inſtrumentum, ſive ad bibendum, ſive ad lavandum, ſive ad alios uſus ea opus erat. Ita enim PAULUS; (x) *Hic aqua ad potandum caleſit.* Ita ULPIANUS L. XX. ad Sabinum: (y) *Vas æneum, in quo aqua ad bibendum lavandamque familiam paratur:* Ita IDEM L. XXXII. ad Edictum. (z) *Aenum, in quo olea calda aqua lavatur*, quod ultimum, cui bono factum ſit, PLINIUS in *Naturæ interpretamento* (a) ſatis explicavit.

VI. *Urceos*, Vaſa aquaria ad frigidam in Aenum infundendam, & *Urceolos*, vaſa ad caldam ex aheno vel miliario excipiendam, calicibusque infundendam idonea, Græco nomine Epichyſes, qui apud MARTIALEM (b) *Miniſtratorii* dicuntur, prolixius deſcribere operæ pretium non videtur, cum eos ex antiquis marmoribus LAZAZARUS BAYFIUS, (c) & e Gaza Brandenburgica LAURENTIUS BEGERUS (d) ex-

NOTAE.

(x) in Lege noſtra (y) l. 12. §. 10. h. (z) l. 19. §. 2. ff. Locati. (a) L. XV. c. 7. (b) Epigr. 105. ibique RADERUS. (c) Tom. IX. Theſ. Gronov. cit. 695. & 682. (d) Tom. III. p. 392.

exhibeant. Apud BAYFIUM tamen minus recte posita, aut saltem obscuriora sunt hæc verba: *Urceus, cujus deminutivum Urceolus, Vas aquarium, ut tamen Urceus vas esset ad frigidam, Urceolus ad calidam.* Non in aquæ infundendæ frigore aut calore, sed ex ipsorum vasorum magnitudine & capacitate discrimen faciendum est inter has Voces. In frequentibus conviviis, ubi plures erant, quibus morosa siti ludere erat volupe, in urceis allatam Caldam credo, uti vicissim uni alterive in triclinio accumbenti urceolis frigidam ministratam fuisse, nullus dubito.

VII. Progrediendum est ex *JCti* sententia *in infinitum*, hoc est, ad ea, quæ verbis legis non definita, argumento tamen inde ducto proxime sunt copulata, quo imprimis pertinet JULII POLLUCIS locus, (e) supellectilem thermopoticam longo ordine recensens: *Τραπομένῳ δὲ ἐπὶ τὸ πίνειν, ἵνα μὲν τὸ ὕδωρ θερμαίνεται, θερμαντῆρες, θερμαυστρὶς, θερμαστρὶς, χαλκία, θερμαντήρια, ἐσχαρίδες, λέβητες, λεβητήρια, ἰπνολεβήτια, ἐκπώματα δὲ καὶ ἐκπωμάτια, καὶ ποτήρια, καὶ κώθωνες, καὶ κότυλοι, καὶ κοτυλίσκοι, καὶ φιάλαι, καὶ κύλικες κ.τ.λ.* Κελέβην quoque HESYCHIUS dixit *ποτηρίȣ εἶδος θερμηρȣ̃.* De Calicibus vero apertissimis verbis VARRO (b) ait, calidam ex iis bibisse Veteres, quamvis in origine vocis, quam *a caldo*, derivat, rursus turpiter erret. A patria fuisse

NOTAE.

(e) L.X. c.19. (f) L.IV. de L.L.

fuisse laudatos, supra indicavimus, quibus addas ex Copto allatos, quorum alibi ATHENAEUS (g) meminit. Sed & ab artificis opera commendabantur, quo pertinet ICti ULPIANI *Calix diatretus*,(k) imo & a materia. Quamvis enim κεράμεα fuerint ποτήρια, initio dicta ἀπὸ τοῦ κυλίεσθαι τῷ τρόχῳ, ita tamen appellata esse cujuslibet materiæ pocula, satis docet ATHENAEUS: (i) Ἀφ᾽ ὧν καλεῖται τότε Κυλικεῖον, ἐν ᾧ τίθεται τόπῳ τὰ ποτήρια, κἂν ἀργυρᾶ τυγχάνει ὄντα, & alibi de κυλικείῳ. (k) Εἴρηται γὰρ οὕτως ἡ τῶν ποτηρίων σκευοθήκη.

VIII. *Ollarum Rhodiarum* hic meminisse par erit, de quibus ATHENAEUS ex ARISTOTELE, & ex illo STUCKIUS differit, sed ita obscure, & leviter, ut FREINSHEMIUS rem omnem in dubium vocaverit. *Inter quos*, ait hic, (potus puta calidos) *aqua non vino quidem, sed aliis speciebus aromatibusque mixta fuit. Sed de ea re nihil dum comperi, nisi quod Stuckius Aristotelis locum ex Athenæo citat :* Ollis Rhodianis aquam, qua vinum miscebatur, calefieri olim fuisse solitam injecta in ea myrrha, mastiche, croco, balsamo, amomo, cinnamomo & aliis aromatibus: cum ebrietatis tum Veneris coercendæ (*an concitandæ potius*) gratia. *Quem ego tamen locum nec in Athenæi libris, nec in ipsius Aristotelis invenio.*

NOTAE.

g() L. XI. c. 3. (h) l. 27. §. 29. ff. ad legem Aquil. (i) L. VI. c. 3. (k) L. XI. c. 2.

nio. Bis hujus rei mentionem fecit STUCKIUS in *Antiquitatibus convivialibus*, libro nempe III. cap. VI. atque iterum ejusdem libri capite XII. & posteriore in primis loco verba ARISTOTELIS latine reddita attulit, non indicato ATHENAEI, aut libro, aut capite. Cum vero sit locus insignis, eum ex Dipnosophistarum L. VI. c. 3. huc transferam. Καὶ Ἀριστοτέλης δὲ ἐν τῷ περὶ μέθης, αἱ Ῥοδιακαὶ, φησὶ, προσαγορευόμεναι χυτρίδες διάτε τὴν ἡδονὴν εἰς τὰς μέθας παρειςφέρονται, καὶ διὰ τὸ θερμαινομένας τὸν οἶνον, ἧττον ποιεῖν μεθύσκειν. Σμύρνης γὰρ, καὶ σχοίνου, καὶ τῶν τοιούτων εἰς τὸ ὕδωρ ἐμβληθέντων ἕψονται, καὶ παραχεόντων εἰς τὸν οἶνον, ἧττον μεθύσκουσιν. Κἂν (malim καὶ, quod & STUCKIO placuisse videtur) ἄλλῳ δὲ μέρει φησίν, αἱ Ῥοδιακαὶ χυτρίδες γίνονται, σμύρνης, σχοίνου ἄνθους, κρόκου, βαλσάμου, ἀμώμου, κινναμώμου συνεψηθέντων, ἀφ' ὧν τὶ πινόμενον τῷ οἴνῳ παραχυθὲν, οὕτω μέθας ἵστησιν, ὥστε καὶ τῶν Ἀφροδισίων παραλύειν, τὰ πνεύματα πέττον. Quorum verborum hanc esse sententiam existimo: *Et Aristoteles in suo de Ebrietate Libro, Ollæ, inquit, quæ Rhodiacæ appellantur, cum voluptatis causa inferuntur conviviis, tum quod vinum fervefacientes faciunt, ut compotores minus inebrientur. Injectis enim myrrha, junco odorato, & similibus in aquam, coquuntur hæc simul, & convivis hæc vino affundentibus, singuli minus inebriantur. Et alio in loco, Rhodiacæ, inquit, sunt ollæ, myrrha, junci odorati flore, croco, balsamo, amomo, cinnamo-*

namomo simul coctis, quorum, si quid vino affusum bibatur, ita ebrietatem sistit, ut res Venereas solvat, spiritus digerens. Profecto gavisus sum, postquam locum inveni, qui unus multa docet. Primum enim Rhodiorum θερμοποσίαν καὶ θερμοφιλίαν a STRABONICO notatam, egregie illustrat; deinde, intellexisse Veteres delicias Caldæ aromatibus infectæ, docet; idem, quomodo Caldam paraverint, fervente nempe aqua vino affusa, demonstrat; denique, quæ Ollæ Rhodiacæ fuerint, luculenter narrat. Rhodiacæ dictæ sunt, non ab argilla, aut arte Rhodia, sed quod Rhodii reliquos docuerunt, aqua cum his aromatibus cocta, vinoque infusa, & voluptatem caldæ addere, & ebrietatem arcere. *Rhodiacæ ollæ fiunt,* inquit *ARISTOTELES, myrrha & reliquis odoratis simul coctis;* potionis genus fuit Olla Rhodiaca, uti Ollam putridam Hispanorum cibi-genus esse novimus. Quid in fine sit τὸ τῶν Ἀφροδισίων παραλύειν, Medicis, ut dicant, relinquo: sane FREINSHEMIUS ad concitandam Venerem hæc aromata facere judicavit, & fere in eam devenio sententiam, Rhodios easdem potiones ob aliam etiam voluptatem, sed impuram & indicandam potius, quam describendam adamasse.

IX. Non omittendi sunt in hac de Instrumento Thermopotico doctrina *Servi*, quorum una eaque pessima apud Veteres fuit conditio, ut ULPIANUS (l) JCtus servitutem mortalitati fere com-

NOTAE.

(l) l. 209. de R. J.

comparandam dicat. Sane ex ejusdem ſententia, (m) quod ad Jus Civile attinet, pro nullis habentur, & Aquilium Tribunum Plebis in ſua de damno injuria dato lege ſervos exæquare quadrupedibus, quæ pecudum numero ſunt, GAJUS (c) obſervat. Eſt una, ſi jura ſpectes, ſervorum conditio, quod ULPIANUS (o) alio loco ait; hoc tamen, cave, ita accipias, ut ratione acquiſitionis, habitus corporis & animi, artium denique, opificiorum, munerum, laborumque nullum fuiſſe diſcrimen contendas. Fuit Familia Urbana, fuit Agreſtis, & utraque iterum in ſuas gentes diviſa, quod LAURENTIUS PIGNORIUS, & T. POPMA ſingularibus libris docuerunt. Ex hoc grege, qui in fundo erant, inſtrumento continebantur, ut contra ALPHENUM notat ULPIANUS L. XX. ad Sabinum (oo) & nominatim de Saltuario fructuum ſervandorum cauſa LABEONIS, de Saltuario finium cuſtodiendorum cauſa NERATII, de piſtore amplius & tonſore, qui familiæ ruſticæ cauſa parati ſunt, de fabro villæ reficiendæ cauſa parato, de molitoribus, & lanificis ad ruſticum uſum coemtis, de mulieribus, quæ pulmentaria ruſticis coquunt, TREBATII & SERVII ſententiam, licet inſtrumenti potius Inſtrumen-

NOTAE.

(m) l. 32. de R. J. (n) l. 2. pr. & §. 2. ad L. Aquil. conf. JUVENALIS Sat. VI. v. 218. & arg. §. §. J. 17. de R. D. & 2. de uſufr. (o) L. 5. pr. de Stat. Hom. (oo) l. 12. §. 2. ff. de Inſtr. & Inſtrum. leg.

mentum quam fundi videantur, refert. Merito itaque Mancipia, quibus id officii datum erat, ut aquam & ad potandum & ad lavandum familiæ rusticæ calefacerent, tacente licet lege, spontaneo tamen argumento in idem genus rediguntur. Nec dubium est, in familia etiam urbana olim, uti ab *auro escario*, ab *argento potorio*, *a potione*, *a laguna*, apud *PIGNORIUM*, (p) a *Cyatho* apud *GRUTERUM* (q) (ATHENAEUS *οἰνοχόους* appellaret) ita *a Calda* quoque, *θερμοχόους*, *ab auro & argento caldario* fuisse, præsertim, cum illius rei vestigium extet in *gelidæ calidæque ministro* apud *JUVENALEM* & in *Veteribus Glossariis* ab *HENRICO STEPHANO* editis; (r) *Caldarius θερμοδότης*; *θερμοφόρος Caldaria* citentur.

X. Caccabos, Patinas, Urceos, Calices instrumento fundi contineri, PAULUS ait in lege nostra: Atqui hæc vasa ex auro, ex argento, ex gemmis confecta fuisse antiquorum scriptorum testimoniis firmari potest: Iam ULPIANUS *ad Sabinum* docet, *vitrea & aurum & argentum ad fundum instructum pertinere, iisque legatis non agri instrumentum sed proprium suum instrumentum reliquisse videri.* Pugnare videntur ICTI, quod non est. Alio enim loco habendum est

Vas

NOTAE.

(p) de Servis p. m. 62. (q) in Antiqu. Inscript. p. 582. n. 4. (r) 1573. fol. col. 308. & 490. (rr) l. 12. §. 27. 28. eod.

Vas æneum, cujus ULPIANUS meminit, (s) in quo ſapa coquitur, & defrutum fit, & aqua ad bibendum lavandamque familiam paratur, *Plebeji calices & paucis aſſibus emti*, (t) mancipia vilia iſtis præfecta, *quæ fundi & inſtrumenti inſtrumenta, ſunt*: alio viciſſim loco *miliaria argentea*, quæ ULPIANUS alibi (u) inſtrumento cocinatorio annumerat, calices gemmati, catamiti molliculi, qui ſoli domino erant *calidæ miniſtri*, quæ omnia in fundo erant, *ut inſtructior eſſet paterfamilias*, & tanquam ſuum perpetuum inſtrumentum non niſi fundo inſtructo legato relicta videbantur. Immo ſi vaſa & mancipia temporis cauſa, ac non eo animo transtulerat paterfamilias, ut aut fundi aut ſuum inſtrumentum faceret, prædiis, licet inſtructis, legatis, peti non potuiſſe, PAPINIANUS (x) tradit.

CAP. VII.

De Caldo.

ARGUMENTUM.

I. *Bacchus efferum numen. Vini in mentes humanas imperium. Noachus ebrius. Staphylus, Melampus, Jupiter Soter, Amphictyon vini aqua miſcendi auctores. Forte his antiquior Noachus.*

Ho-

NOTAE.

(s) l. 12. §. 10. de Inſtr. vel Inſtrum. leg. (t) JUVEN. Sat. XI. v. 145. (u) l. 19. §. 12. ff. de aur. arg. leg.
(x) l. 12. § 37. ff. de Inſtr. vel Inſtrum. leg.

Homerus *meminit. Vinum & aqua Imperatori ab Archipincerna permixtim porrigitur. Origo Ritus.* Noldenus *notatur.* Ludewigii *Opinio. Quid si Imperator sit abstemius.* II. *Vinum* Χαλίκρατον, *frigida mixtum, Caldum.* III. *Caldi meminerunt* Dio Cassius, Philo, Plinius, Athenæus, Martialis, Clemens Alexandrinus, Aristenætus, Apulejus, Lucianus. IV. *Loca Plautina contra* Baccium *vindicata.* V. Martialis *etiam*, & Apuleji, & Galeni *loca rectius explicata* V. *ἁγία ζέσις Græcorum*, Michaelis Psellî *auctoritas.*

I.

LIberi Patris currui Pantheras Tigridesque junxere antiqui, (a) ipsumqne fecerunt cornutum, (b) ut efferam illius Numinis naturam & vesanos Bacchantium furores jucunda imagine exponerent. Quantum vini in mentes humanas sit imperium, experti sunt omnes ii, qui aliquando largius sese invitarunt, & inter hos inprimis Vini sator Noachus, qui ob injuriam sibi ebrio illatam filio Canaani & omnibus ejus posteris gravissima imprecatus est. (c) Quare licet PLINIUS (d) asserat Staphylum Sileni filium, vinum aqua primum miscuisse, STAPHYLUS vetus scriptor apud ATHENAEUM (e) Melampodi idem tribuat

NOTAE.

(a) JO. NICOLAI *de Ritu Bacchanal.* c. 8. §. 2.
(b) IDEM. c. 2. §. 1. (c) GENES. IX. (d) L. VII. Sect. 57. (e) L. II. c. 6.

at, PHILONIDES Medicus apud eundem (f) fortuito caſu, ſeu, ſi mavis, pluvia a Jove Sotere cœlitus calicibus immiſſa, mortales forte fortuna ſub dio epulantes de hac re edoctos ſcribat, PHILOCHORUS denique in alio ATHENAEI loco (g) prolixe narret, Amphictyonem Athenienſium Regem ab ipſo Baccho, cui propterea Λιμναίῳ nomen fuit, (h) inſtitutum miſcuiſſe vina, hominesqne curve antea ob meri potum incedentes, recte ambulare docuiſſe, &, ut poſteros commonefaceret juxta aram ὀρθȣ̃ Διονύσȣ aliam Nymphis ſtatuiſſe, ὑπόμνημα τοῖς χρωμένοις τῆς κράσεως ποιȣ́μενον, attamen forte non incongruum foret, his fabulis neglectis dicere, ipſum Noachum, Chami delicto in ſe admiſſo monitum, vina limpida aqua temperare didiciſſe. Sane antiquiſſimis temporibus hac arte uſi ſunt ad edomandos laticis Lyæi vires. Επαινεῖ δὲ καὶ Ομηρος, inquit ATHENAEUS, (i) τὸν ἐπιδεχόμενον ἱκανὴν κρᾶσιν, ὡς τὸν τȣ̃ Μάρωνος. Et vix fuit aliqua gens moratior, quæ ſibi a κρᾶσι temperarit, quod ita ubique receptum eſt, ut cum Scythæ mero delectarentur, merum bibere Græcis: ἐπισκυθίζειν, σκυθιστὶ πίνειν diceretur. (k) Et eo quoque retulerim lubenter hæc AUREAE BULLAE verba: *Poſt hoc Rex Bohemiæ Archipincerna veniat ſimiliter ſuper equo*

NOTAE.

(f) L. XV. c. 5. (g) L. II. c. 2. (h) ATHENAEUS L. XI. c. 3. (i) L. I. c. 20. (k) ATHENAEUS L. X. c. 7.

eqno portans in manibus Cuppam seu scyphum argenteum, ponderis XII. Marcarum, coopertum, VINO ET AQUA PERMIXTIM impletum: & descendens de equo, scyphum ipsum Imperatori vel Regi Romanorum porrigat ad bibendum. JOSIAS NOLDENUS (l) originem hujus ritus e Proverbiis SALOMONIS (m) arcessit, verbis: *Absit regibus, o Lemuel, absit regibus bibere vinum, & dominatoribus desiderium potus inebriantis, ut non, cum biberit, obliviscatur statuti, & mutet jus ullorum afflictorum,* de ebrietatis studio accipiendis; a JO. LIMNAEO (n) merito notatus. Illustris LUDEWIGIUS (o) hunc morem tribuit alii in Romana Ecclesia recepto, quo vinum & in sacra Cœna & in Paparum Cardinaliumque Conviviis aqua miscere solent, doctius fortasse quam verius. Ego in sobria plurimarum gentium consuetudine hujus rei rationem quærendam puto, apud quas merum bibere vinolentiam arguere videbatur. Quid vero statuendum est, si Imperator sit abstemius, qualem fuisse Fridericum III. Austriacum nostri Annales narrant? An ex sententia JO. LIMNAEI (p) vini loco, aqua, cerevisia aut alia quævis factitia potio substituenda? Vix putem, ab Aureæ Bullæ verbis in magnifica adeo & illustri cerimonia, in quo genere alias omnes sectari

NOTAE.

(l) *de Nobilitate* c. 8. n. 78. (m) c. 31. v. 4. 5. (n) Jur. Publ. L. 3. c. 8. n. 8. (o) ad Aur. Bull. Tom. II. p. 78. (p) ad c. 27. A. B. obs. 6.

ctari ſolemus apices, abeundum eſſe, maxime eum illa Vini *κρᾶσις*, tam diſertis verbis præſcripta, aliquid ſymbolici continere videatur. *Sufficit ſcyphum ab Archipincerna oblatum accipere, aut ſummis labris bibentis ſpecie admovere, cum illa miniſteria, quæ ſummi officiales præſtant, non ideo ſuſcipiantur, ut rebus allatis frui cogatur Imperator, ſed more inſtitutisque majorum, ſolius obſequii teſtandi gratia*, ut optime monet JO. CHRISTOPH. WAGENSEILIUS *de S. R. J. ſummis Officialibus & Subofficialibus*; (q) quam ſententiam cur abſurdam dicat, atque inſipidam Illuſtris LUDEWIGIUS, ego quidem perſpicere non poſſum.

II. Varie autem vina temperarunt Veteres, primum fortibus & generoſis affundendo mitiora, quale vinum appellarunt *χαλίκρατον μέθυ*, *ἄκρατον* omnino, meracum, ſive ut APULEII Græciſſantis verbo utar, *immixtum*, *κεκερασμένον* tamen, ut docte docet ISAACUS CASAUBONUS ad ATHENAEUM. (r) Aqua inde marina plurima Vina temperabant. Ενιοι δὲ, inquit ATHENAEUS, (s) *καὶ τὴν τȣ͂ Διονύσȣ φυγὴν εἰς τὴν θάλασσαν οἰνοποιΐαν σημαίνειν, φασὶ, πάλαι γνωριζομένην, ἡδὺν γὰρ εἶναι οἶνον, παρεγχεομένης θαλάσσης.* Aqua etiam dulci, & qualis ex fontibus fluminibusque hauriebatur. Aqua denique calda,

NOTAE.

(q) c. 14. §. 13. (r) L. I. c. 7. (s) L. I. c. 20.

da, hac ſcilicet tam fervente affuſa, ut ipſum Vinum Caldum redderetur· Quamvis enim non negarim facile, etiam absque aqua ſubjectis ignibus vinum calfeciſſe veteres, injectis forte aromatibus, quali potione noſtro ævo utimur, illo tamen modo paratum *Caldum*, meum eſt, frequentibus ſcriptorum locis a me firmandum, ita tamen, ut prius illa, quæ a nemine impugnata ſunt, adducam in medium, mox de dubiis cum BACCIO pugnaturus.

III. Veteres, qui Caldi meminerunt ſunt DIO CASSIUS, non quidem expreſſis verbis, argumento tamen, ubi de Druſo hæc habet: (t) *τῇ τε μέθῃ κατακορὴς ὄυτω ἐγίγνετο, ὥστε πότε νυκτὸς ἐμπρησθεῖσι τισὶν ἐπικουρῆσαι μετὰ τῶν δυρυφόρων ἀναγκασεὶς, ὕδωρ αὐτῶν αἰτούντων, θερμὸν σφισιν ἐγχέαι κελεῦσαι*, ad temulentiam referens, quod Druſus, ardentibus domibus nonnullis, calidam, ut meri cyathis, affundi juſſerit. PHILO *de Plantatione Noæ*, (u) *προσφέρειν τοῖς οἰνοχοουμένοις κελεύοντες, κἂν διαμέλλωσιν, ἀγανακτοῦντες, ὅτι τὸ θερμὸν λεγόμενον παρ᾽ αὐτοῖς πότον περιψύχουσι*, ex quo loco notabis, caldi cauſa; potum, quem illi appellabant calidum, allatum eſſe ab *οἰνοχουμένοις*. PLINIUS & ATHENAEUS de eadem re tradentes, ille (x): *Crannone eſt fons calidus citra ſummum fervorem, qui in vinum additus*

NOTAE.

(t) L. LXII. (u) edit. Pariſ. p. 237.
(x) L. XXXI. ſ. 17.

ditus triduo calorem potionis custodit in vasis, hic (y) vero: Εν κραννῶνι ἐςὶν ὕδωρ ἡσυχῆ θερμαῖνον, ὃ διατηρεῖ τὸν οἶνον ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς ἡμέρας. MARTIALIS. (z)

Dum data sint equiti bis quina numismata, quare
Bis decies solus, Sextiliane, bibis?
Jam defecisset portantes calda ministros,
Si non potares Sextiliane merum.

Ubi sciendum est, equitibus in XIV. ordinibus confidentibus decem numismata distributa; quo emerent ea, quibus spectaculo longius producto famem sitimque levarent. Caldum bibere solebant manifesto hujus epigrammatis indicio, quod calda ministros portantes non defecerat, ideo, quia Sextilianus merum, i. e. vinum calda non temperatum potaverit, maximus potor & meri potor, quæ duo tela uno ictu Poeta in Sextilianum intorquet. CLEMENS ALEXANDRINUS: (a) Ειτε γὰρ αὐτοῖς ἐγχέαι τις θερμοῦ κράματος, διαπυρουμένων τῶν σκευῶν ἐπώδυνος ἡ λῆψις. ARISTENAETUS (b) Ὁ γὰρ ἔμμετρος οἰνοχόος ἐξεπίτηδες τοσούτω θερμότερον τοῦ δέοντος τὸν οἶνον συνέμισγεν ὕδατι διαπύρω, ὅσον ἔμελλεν ὁ ψυχρότατος ὁλκὸς ἐπιπελάζων αὐτό τὸ κραθὲν ἐπιψύχειν. Ὅπως ἂν μόνης γε τῆς ἀμέτρου θέρμης τῷ ψυχρῷ μειουμένης, τὸ σύμμετρον κατελήψοιτο. *APULEIUS*

NOTAE.

(y) L. II. c. 5. (z) L. I. c. 12. (a) Pædag. L. II. c. 3
(b) L. I. Ep. 3. p. 18.

IUS : (c) *Jube domina cuncta, quæ sunt usui necessaria, nobis exhiberi. At quæ, inquit, ista sunt? Lucerna, ajo, prægrandis, & oleum ad lucem luci sufficiens, & calida eum œnophoris, & calice, cœnarumque reliquiis discus ornatus*, & alio loco : (cc) *Et instantia validiore vinum jam immixtum* (merum, ἄκρατον, calda non mixtum) *sed* (ut calda mixtum latrones, per somnum & crapulam occidendi, crederent) *modico tepefactum vapore, sauciis illis & crapula vinolentiaque madidis, ipse abstemius, non cessat impingere.* *LUCIANUS* denique in Lucio, (d) Τράπεζα δὲ τῇ κλίνῃ παρεστήκει, ποτήριον ἔχουσα, καὶ οἶνον αὐτοῦ παρέκειτο, καὶ ὕδωρ ἕτοιμον, καὶ ψυχρὸν, καὶ θερμὸν, ubi hæc observentur velim, affuisse vinum, frigidam, caldam & poculum, ex quo colligas vinum bibisse Lucium cum amica, sed prout libuerit, aut frigida, aut calda temperatum, pari modo uti in APULEII loco, qui prior est, calida, & œnophorus, & unus præterea calix postulatur, manifesto κράσεως argumento.

IV. De PLAUTINIS salibus nihil dictum est, cum in his BACCIUM adversum habeam, & in aliis nonnullis, quæ nunc excutiam. Dolum nempe indicari servorum existimat BACCIUS, (e) qui profecti ad thermopolium, ubi compararent aquam calidam, ac vinum pretiosum temperarent

NOTAE.

(c) Metamorphos. L. II. (cc) L. VII. (d) s. *Asino* Tom. II. Edit. Græv. p. 81. (e) de Conviv. Antiq. L. III. c. 5.

rarent ad cœnam dominorum ſuorum, ſuffurari conſueverint ex vaſis vini pocula, ac pro ingluvie potandi quam primum diſſolutum caldum ingurgitaſſe, eoque vitio plane arguere Græculos bibaces & ſervos in *Curculione*, (f) loco, cujus plures verſus hic ſubjiciemus, ut de ejus ſententia rectius conſtet:

Nec quisquam, inquit ſervulus feſtinans, *ſit tam opulentus, qui mihi obſiſtat in via,*
Nec ſtrategus, nec tyrannus quisquam, nec agoranomus,
Nec demarchus, nec comarchus, nec cum tanta gloria,
Quin cadat, quin capite ſiſtat in via de ſemita.
Tum iſti Græci palliati, capite operto qui ambulant,
Qui incedunt ſuffarcinati cum libris, cum ſportulis,
Conſtant, conferunt ſermones inter ſeſe, drapetæ,
Obſtant, obſiſtunt, incedunt cum ſuis ſententiis;
Quos ſemper videas bibentes eſſe in thermopolio:
Ubi quid ſurripuere, operto capitulo calidum bibunt,
Triſtes atque ebrioli incedunt.

ſervu

NOTAE.

(f) A. II. S. III.

Servulorum, qui caldæ petendæ causa in thermopolium missi, suffurati sint aliquid vini, quod biberent, ne verbo quidem sit mentio. Græculos, homines molles & delicatos, capite operto, ambulantes, & cum ex fœcundis Caldi calicibus diserti evadunt, obsistentes in via, conferentes sermones, incedentes cum suis sententiis, tristes & ebriolos depingit. Sed video, quid BACCIUM deceperit, legit ille *aperto capitulo*, commate simul, quod post vocem: *surripuere* collocandum erat eo translato, ut adeo *surripere aperto capitulo*, idem BACCIO visum fuerit, quod *suffurari caldum sorbillando, lagena prius in capite aperta & reserata.* Sed habent meliores codices: *operto capitulo*, & paulo ante de iisdem dixerat, eos *operto capite* ambulare; Ridet scilicet Græcos furaces Comicus, quod capitulo operto, id est, valetudinis bonæ ad modum studiosi, calido tamen ad ebrietatem usque sese ingurgitent. *Clarius*, pergit *Noster*, in *Milite glorioso, ubi Palæstrio servus objurgans Lucrionem puerum conservulum & alios servos, qui clam surripuerunt calidum, ait:*

PAL. *Procede huc: periisti jam, nisi verum scio.*

Promsisti tu illi vinum? LU. *non promsi.* PAL. *negas?*

LU.

NOTAE.

(g) A. III. Sc. II.

L U. *Negô hercle; vera nam ille vetuit dicere.*
Neque equidem heminas octo expromsi in urceum,
Neque ille hic calidum exbibit in prandium.
P A L. *Neque tu bibisti?* L U. *Dii me perdant, si bibi,*
Si bibere potui. P A L. *Qui jam?* LU. *Quia enim absorbui.*
Nam nimis calebat, amburebat gutturem.
PA. *Alii ebrii sunt, alii poscam potitant;*
Bono suppromo & promo cellam creditam!

Parum abest, quin BACCII bonam fidem hic desiderem, cum hic locus admodum detruncatus apud eum legatur. Fateor, servuli sunt, qui calidum biberant, Lucrio Sceledrusque, absorbuit Lucrio, nam nimis calebat, ambussitque gutturem, non autem, quod BACCIUS vult, furtim raptimque, dum vinum pretiosum calda dissolutum domum ad cœnam portabant, aliquot vini calentis pocula inter eundum surripiendo; ordine omnia gesta sunt, & servile convivium agitatum est: *octo heminas* Lucrio expromsit in urceum, & Sceledrus calidum exbibit, *in prandium*, quæ omnia BACCIUS in loco Plautino, injuria dicam an incuria, omisit. Neque in tertio PLAUTI loco quicquam est, quod BACCIUM juvet. Est ex *Trinummo*, (h) ubi Stasimus servus ex thermopolio revertitur domum, condalium oblitus;

Ecce

NOTAE.

(h) A. 4. sc. 3.

Ecce hominem te, Stasime, nihili! satis in thermopolio
Condalium es oblitus, postquam thermopotasti gutturem?

satis erat, inquit, *postquam thermopotasti gutturem tuum in thermopolio, Condalium te oblivisci?* BACCIUS hic; *nec ait thermopotasti vinum calidum*, atenimvero nec ait thermopotasti aquam calidam, nihil ergo θερμȣ̃ potavit, quem thermopotasse gutturem ait PLAUTUS? Thermopotare gutturem est, gutturem potu calido rigare. De Caldo autem hic sermonem esse Stasimo, docent sequentia longe festivissima:

Quid homo nihili, non pudet te? tribusne te poteriis
Memoria esse oblitum? an vero, quia cum frugi hominibus
Ibi bibisti, qui ab alieno facile cohiberent manus?
Theruchus fuit, Cerconicus, Crinnus, Cercobulus, Collabus,
O culicrepidæ, cruricrepidæ, ferriteri, mastigiæ.
Inter eos ne homines condalium te redipisci postulas?
Quorum eorum unus surripuit currenti cursori solum.

Tria poteria, ποτήρια, exhauserat Stasimus, nihili adeo hominem se dicit, qui post illa epota, memo-

moria oblitus ſit condalium; ſcilicet caldo, non calda pota onerari ſolet hominum memoria; poteriis biberunt caldum, non dominorum caldum delibantes, & operto vaſis capitulo ſurripientes, in thermopolio, pluribus compotantibus, quæ omnia, quam meam ſententiam contra BACCIUM firment, vix dici poteſt.

V. Hæc Plautina erant: de MARTIALIS Epigrammate clariſſimo in *Apophoretis:* (a)

Si calidum potas, ardenti myrrha falerno
Convenit & melior ſit ſapor inde mero.

Ita bonus BACCIUS: *Nempe quoniam ob craſſitiem myrrhæ ſic diſſolutæ, id potari non poterat, niſi calidum.* Biberunt itaque caldum, ſaltim myrrhatum: & ſi hoc, cur non & alia vina? Ceterum uti non nego, lautiſſima apud Priſcos vina fuiſſe, Myrrhæ odore condita, PLINIO Auctore, (b) ſatis tamen MATTHIAS RADERUS docuit, omne hoc Epigramma de Murrhinis vaſis eſſe accipiendum, quæ ex mente JACOBI GRETSERI docte ibidem & prolixe explicat. De ardenti Falerno eſt ſermo, quod ſi ita calidum potas, murrhinum vas convenit, quod calore non frangitur, melioremque ſaporem vino conciliat. *Pulcher item locus eſt Apuleji,* (c) ait BACCIUS, *qui ludibundus cum amaſia inter flores & corollas,* arripit, *inquit*, illa poculum

NOTAE.

(a) Epigr. 113. (b) L. 14. c. 13. (c) L. II.

lum; ac desuper aqua calida injecta, porrigit, bibam, idque modicum. *Quibus dictis, quid jam, nisi morem tunc temporis exprimat infundendi calidum? non potu, sed ad propinationem in obsequiis amicæ, unde quid modicum bibit.* Unde vero novit BACCIVS illum istius temporis morem? qua fini introductus est? unde propinationes caldi inter meri potores? Voluit Fotis, ut APULEIUS modicum bibat, scilicet ut supersit, quod ipsa ex eodem poculo bibat, more amantium ex eodem vase, in eodem latere, reliqvum in poculo bibentium. (a) An vero morem gessit LUCIUS amicæ solemniter propinanti? an bibit, idque modicum? Exhausisset poculum in utrisque castris Bacchi & Veneris fortis præliator, *sed priusquam totum absorberem*, inquit MADAURENSIS, *clementer invadit, ac relictum paulatim labellis minuens, meque respiciens sorbillat dulciter; sequens & tertium inter nos vicissim & frequens alternat poculum.* En! rei gestæ ordinem, qui satis docet, quam prope mea interpretatio ab ipsa veritate absit. Tandem GALENI (b) dictum affertur, *quod ex potu calido, præsumto prius pipere, excitantur singultus*: *Verte*, inquit, *argumentum*, *ergo bibentes communiter tunc calidum hoc vitio tentarentur, & in ipsa mensa singultirent; immo hunc ipse Galenus fatetur sibi fuisse*

NOTAE.

(a) Confer sis, quæ PETRUS COLVIUS & GEUERHARDUS ELMENHORSTIUS ad h. l. annotarunt.
(b) Aphor. XXXIX. f. s. Sect. 5.

iſſe proprium affectum, ut ex pipere & vino ſingultiret. Vertam argumentum, mi BACCI, vini glacie infecti potus in calidiſſimis patriæ tuæ regionibus, & graviſſimorum morborum, & ipſius aliquando mortis cauſa exſiſtit, ergo neque tui cives, neque illo exemplo peregrinantes in Italia id faciunt. Præterea cum alii pipere & caldo potu, ipſe GALENUS pipere & vino aſſumto, ſingultibus laboraverint, quis non videt, iſtum affectum neque a calda, neque a caldo, neque a vino, ſed a pipere oriri? Denique hæc omnia alii ætati facilius perſvaderi poterant, quam noſtræ, quæ diverſiſſimi generis caldas, ut in vulgus notum eſt, habet in deliciis.

VI. Cæterum commendatiorem fuiſſe Caldi potum GALENI temporibus, quam BACCIUS exiſtimavit, ſupra ex BUTIO docuimus. Τὴν ἁγίαν ζέσιν Græcorum, quæ aliquot aquæ guttulis in thuribulo calefactis, & inter ſacras preces calici evchariſtico injectis peragitur, nondum in deſvetudinem abiiſſe, ab ALEXANDRO HELLADIO, Lariſſenſi Theſſalo, Viro docto, & mei, cum Altorffii ſtudiis operaremur, amantiſſimo mihi relatum eſt, quam non immerito idem ille BUTIUS libro *de Potu Antiquorum* (a) a Veterum Caldæ in cœnis uſu derivat, licet alias iſtius ritus interpretationes ipſi Græci afferant. Nec recen-

NOTAE.

(a) c. 17.

recentioribus temporibus inter eosdem exolevisse hunc ritum ex MICHAELIS PSELLI Epistola (a) colligo, qui de Papa suo: καὶ νῦν, inquit, ἄκρατον ἀποῤῥωφεῖ τὴν ἀνθοσμίαν, (b) νῦν δὲ κιρνᾷ μὲν, ἀλλ᾽ ὀλίγῳ καταμηγνύων ὕδατι χλιαρῷ, ἵνα μὴ τὴν ἀκράτε δύναμιν, φησὶν, ἐλαττώσω· Οἶδε γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις φιλοσοφεῖν.

CAP. VII.

De origine calidi potus.

ARGUMENTUM.

I. *Caldus potus an naturalis?* Plinio *respondetur. Varia originis ratio ex* Freinshemio. *Calda sanitatis causa primum pota, inde in deliciis esse cœpit. Voluptas, Novitatis studium, Ambitio, Necessitas, Magistræ.* II. *Quare iterum in desuetudinem abierit?*

I.

IDem mihi accidit, quod flumina intrantibus, qui non nisi peracto itinere ad fontes accedunt; ita mihi

NOTAE.

(a) inter alias Græcorum Epistolas cum THEOPHILI CARIDALEOS περὶ ἐπιστολικῶν τύπων a NICOLAO METAXA editas Londini 1625. 8.

(b) Ἀνθοσμίας, seu quod idem est, οἴνε ἀνθοσμίε parandi rationem ex PHANIA ERESIO tradit ATHENAEUS L.I. c. 24.

mihi in fine operis conſtituto nonnulla de origine ritus noſtri diſſerere animus eſt. Ante omnia reſpondendum eſt magno Naturæ Interpreti, PLINIO, qui, *notandum*, ait (a) *nullum aliud animal calidos potus ſequi, ideoque non eſſe naturales. Fefellit hominem eximium*, inquit *FREINSHEMIUS*, (b) *conſideratio animalium, in quantum appetitu per conſvetudinem edomito frigidam ſectantur. Neminem enim latet, primum potum, eumque utique naturalem, ſi quis alius, omnibus animantibus eſſe calidum; lac nimirum, quo demum depulſo frigidam non delectu, ſed exſtimulante ſiti per neceſſitatem appetunt, donec adulta conſuetudine dediſcunt naturam, primaque alimenta pari faſtidio aſpernantur, quam dolore mutaverunt.* Cæterum num paſtores in campis, ubi aqua erat nulla, aut ſordibus, illuvieue inquinata, agnorum matrum uberibus hærentium exemplo, calidum lac biberint primi, an caldam calidorum fontium accolæ, non dixerim, uti nec illa ſatis placent, quæ de aquis peregrinantium in aridis regionibus æſtu ſolis calefactis commentatur alias laudatiſſimus FREINSHEMIUS. De Calda, quatenus in deliciis eſt, diſſerui hactenus, & hujus originem lubentiſſime ad Medicos referam. Cum enim hi valetudinis tuendæ cauſa caldam commendarent, ex ſalutari præcepto luxuria novas ſibi delicias confinxit, pari modo uti recentiori ætate Theæ potum

NOTAE.

(a) L. XXVIII. ſ. 14. (b) c. II.

potum ubique fere invaluisse constat. Caldæ certe potum & antiqui a FREINSHEMIO (a) laudati, & recentiorum plures, eosque inter Vir maximus FRANCISCUS BACO DE VERULAMIO in Historia vitæ & mortis (b), & HENRICUS MEIBOMIUS in sua de Aquæ caldæ potu Dissertatione (c) commendarunt. Veteres itaque cum damnum præcipuum inde oriri non viderent, licet largius & præter Medicorum mentem Caldam deglutirent; plures absorbuerunt calices, hinc cœnis eandem & prandiis intulerunt, tum defruto, melle, nardo miscere, tandem Vinum aqua calda temperare didicerunt, partim novitatis studio incensi, partim principum Virorum exemplis allecti, partim necessitate adacti, ut annosa & mellis asperi speciem habentia vina bibere possent, partim voluptate invitati, quam ex generosi temeti viribus aquæ infusæ calore magis explicatis capiebant.

II. Quod vero iste mos medio ævo plane in desvetudinem abierit, si hic etiam conjectare licet, Gothis & Longobardis & aliis Germanicis populis Romani Imperii victoribus acceptum referam, quibus bellicis caloribus ambustis ridiculum videbatur, ardenti aqua ora siticulosa proluere, & qui σκυθιςὶ πίνειν malebant, quam affusa calda generosa falerna corrumpere. Si aquæ ullus, aut κράσεως erat

NOTAE.

(a) c.3. (b) Hist. 5. §. 5. 6. Hist. 7. §. 4.
(c) §. 44.

erat amor Majoribus noſtris, Neronis potius artes (a) amabant, & nivata pocula, (b) quos indigenas debellatos imitatos eſſe, nemo mirabitur, cui cognitum eſt, quam facili negotio gentis victricis mores addiſci ſoleant. Sed abuſus forte ſum legentium ardore, de quo vereor, ne intepuerit ſaltim. Dabunt tamen aliquid mori vetuſto, & qui, reſtituta magnam partem Antiquorum in hoc lautitia, ſobriorum & elegantium hominum eſt Delicium.

(a) Decoctam Neronis, de qua PLINIUS L. XXXI. ſ. 23. TRANQUILLUS in Vita c. 48. MARTIALIS L. II. Epigr. 85. (b) PLINIUS L. XIX. ſ. 19. graviter, uti ſolet: *Nives & glaciem potant, pœnasque montium in voluptatem gulæ vertunt, ſervatur algor æſtibus, excogitaturque, ut alienis menſibus nix algeat, decoquunt aquas, mox & illas hyemant.* BACCIUS *L. 3. c. 4. de Conviv. Antiqv. non puto legendum* pœnasque, *ſed reſtituendum* venas. An itaque nix & glacies venæ montium ſunt? Siquid mutandum eſſet, legerem *pœnasque fontium*, ſæviente bruma in ſua quaſi vincula conjectorum, ſed nihil eſt cauſæ, cur id faciamus: Nix & glacies pœnæ ſunt montium, quas ob altitudinem ſuam eos perpetua albedine luere, in vulgus notum eſt.

Amice Lector.

IN eo erat typographus, ut operis suis, quibus hanc qualemcunque commentationem exprimebat, ultimam imponeret manum, cum literæ mihi afferebantur Viri laudatissimi, AMPLISSIMI RINKII MEI, in quibus doctissimus Antecessor pro isto, quo in me, Caldamque meam fertur, studio, ea, quæ de Thermopoticæ supellectilis inventione libelli nostri (pag. 51. attulimus, uberius narrabat. Non possum intermittere, quin, Coronidis instar, quæ huc pertinent, ex illa jucundissima Epistola decerpta hic attexam, cum satius esse existimem, alieno loco hæc a Te legi, B. L. quam prorsus ignorari. A. R. S. cIɔ Iɔ ccxiv. Mense Junio Moguncíaci (**vor dem Allmünster-Thore, auf dem so genannten Hangtsteine, wo vor diesem der kostbahre Hangtsteiner Wein gewachsen,**) eo, scilicet, in loco, in quo ante biennium Aquæductus Romanus detectus est, moliti sunt fossores terram altius, præsente equidem Experientissimo Dn. JOANNE FRIDERICO OCHS, Medicinæ Doctore, & Physico Francofurtano meritissimo, Viro omnis antiquitatis cum amantissimo, tum peritissimo, qui, cum egerendo terram pervenissent ad profunditatem pedum XXV. inuenerunt in mediis magnæ matris visceribus instrumenta thermopotica nostra, & circa ea situ, quem cuique fors dederat, vel recto,

cto, vel inclinato, inverſove, pocula alia fictilia XI. ex argilla albicante dimidii digiti craſſitie confecta, quatuor pollicum, ſi altitudinem ſpectes, ſin in ſummitate latitudinem æſtimes, trium & dimidii, ita figurata, ut in conum deficiant (wie ein Kelchglaß) crepidinique, quæ περιφέρεια dimidium nummum uncialem argenteum æquant, inſiſtant. Servat quatuor illorum poculorum celeberrimus RINKIUS, reliqua Francofurtanus ille omnis Antiquitatis Patronus inter alia ſua cimelia repoſuit, ut adeo duobus in locis pocula genuinæ antiquitatis conſpici, & oculis uſurpari poſſint, ab iis, quos aut caldæ amor urget, aut ſuſpicacior æquo animus angit. Pertinent hæc inprimis ad fidem omni noſtro argumento faciendam, quo magis mihi religioni duxi, quicquam horum, quæ noſſe, Tui, B. L. intererat, omiſiſſe.

ARGUMENTUM LIBRI.

CAPUT I. *De Aqua nonnulla generatim.*

I. *Aqua optima rerum ex ſententia* Pindari *& Artaxerxis Mnemonis.* II. *Deus Ægyptiis; Philoſophis antiquiſſimis omnium rerum principium. Nilus fetifer & vivacitatis autor.* III. *Uſus varius Aquæ in Sacris.* IV. *In profanis, ad tempus dimetiendum, Clepſydrarum uſus in accuſationibus.* V. *Examen Caldariæ, Frigidæ, Pilatus aqua ad κάθαρσιν τȣ̃ μιάσματ☉ uſus.*

 An

An Aquæ potus Electorum discordium aut negligentium pœna sit? VI. *Calda pota ex omni aquarum Oceano ad describendum selecta.*

CAPUT II. *De Calda Veterum.*

I. Calida & Calda *ab eo, quod caleant; illud latinum, hoc Augusto magis placuit*: Quintialinus *illustratur*, Caldi *in gente Cœlia.* II. Nicolaus Masinius *notatur, de Calda primus scripsit* Justus Lipsius, *inde peculiari Dissertatione* Joannes Freinshemius. III. *An vetustissimi mortalium caldam biberint? Loca veterum de ea re apud* Athenæum *&* Pollucem. Plato *caldæ meminit, &* Aristoteles. IV. *Testimonia antiquorum de calda clarissima* Varronis, Senecæ, Juvenalis, Taciti, Martialis, Ariani, Athenæi, Ulpiani, Pauli, Ammiani. V. *An caldam dulcibus infectam biberint? testimonia* Pauli & Lampridii, *hujus locus explicatur*, Freinshemius *notatur.* VI. *An etiam puram? testimonia* Philonis, Martialis, Ammiani. *An sanitatis tuendæ causa? Testimonia* Athenæi & Martialis, VII. *An deliciarum quoq; causa? exempla* Tiberii, Britannici, Cæciliani, Caji Cæsaris, Claudii Imp. M. Ofilii, Proæresii, Theoreticorum.

CAPUT III. *De Calda a Mercuriali, Castalione & Baccio impugnata.*

I. Mercurialis *de Calda sententia & argumenta.* II. *Loca de Caldæ potu a* Castalione *in dubium vocata.*

III.

III. Baccii *de Calda opinio.* IV. Martialis *explicatus.* Lipsius *a Baccii injuria defensus.* V. *Virorum doctissimorum corona, qui Lipsio accesserunt.*

CAPUT IV. *De Thermopolio.*

I. *Thermopolii* Plautus *inprimis meminit, dicitur* ἀπὸ τȢ θερμȢ καὶ πολεῖν. Baccius, Turnebus, Stephanus, Camerarius *notantur.* II. *Thermopolium quid? quæ ejus structura?* Baccius *laudatur, idem notatur, incommoda Thermopolii Bacciani.* III. Vitruvii & Senecæ *loca. Hypocaustum, Emissarium publicum, Frigidarium, Tepidarinm, Caldarium.* Athenæi ἰπνολέβης. IV. Pauli Alexandri Maffei *de Caldam in thermis parandi modo sententia. Eadem examinatur.* Senecæ *locus Caldæ vindicatur.*

CAPUT V. *De Caldariæ antiquitatis Residuis.*

I. *Calda in Aheno parata. Calda, quam culina sequitur. Sarda* Rinkiana. II. *Machina in ea thermopotica portatilis explicata.* III. *Alia* Κειμήλια *Caldaria Ampl.* Rinkii, *Vasa fictilia. Ubi & qui inventa?* IV. *Descriptio accurata. Videtur esse* Cotyla, *cum duobus* Cymbiis; *an ab Seris ad Romanos allata sint? Genuina eorum antiquitas & usus thermopoticus multis rationibus firmatur.*

CAPUT VI. *De reliquo Instrumento Thermopotico.*

I. *Lex* Pauli. II. *Caccabus.* III. *Patinæ*, Clodii Aesopi, Vitellii, Antiphanis in Parasito. IV. *Pulmentarium. Quid?* Fridericus Rappoltus *notatur.* V. *Ahenum.* VI. *Vrcei, Vrceoli*

mi-

ministratorii. Bayfius *notatur.* VII. Julius Pollux *de Instrumento Thermopotico. Calices.* Κυλικεῖον. VIII. *Ollæ Rhodiæ ex* Aristotele *apud* Athenæum, *potionis genus.* IX. *Servi Caldarii.* X. Paulus & Ulpianus & Papinianus *conciliantur.*

CAPUT VII. *De Caldo,*

I. *Bacchus efferum numen. Vini in mentes humanas imperium. Noachus ebrius. Staphylus, Melampus, Jupiter Soter, Amphictyon vini aqua miscendi auctores. Forte his antiquior Noachus.* Homerus *meminit. Vinum & aqua Imperatori ab Archipincerna permixtim porrigitur. Origo Ritus.* Noldenus *notatur.* Ludewigii *Opinio. Quid si Imperator sit abstemius?* II. *Vinum* Χαλίκρατον, *frigida mixtum, Caldum.* III. *Caldi meminerunt* Dio Cassius, Philo, Plinius, Athenæus, Martialis, Clemens Alexandrinus, Aristenætus, Apulejus, Lucianus. IV. *Loca Plautina contra* Baccium *vindicata.* V. Martialis *etiam*, & Apuleji, & Galeni *loca rectius explicata* V. ἁγία ζέσις *Græcorum.* Michaelis Pselli *auctoritas.*

CAPUT VIII. *De origine calidi Potus.*

I. *Caldus potus an naturalis?* Plinio *respondetur. Varia originis ratio ex* Freinshemio. *Calda sanitatis causa primum pota, inde in deliciis esse cœpit. Voluptas, Novitatis studium, Ambitio, Necessitas, Magistræ.* II. *Quare iterum desuetudinem abierit?*

INDEX

INDEX AUCTORUM.

Allegatorum, Illuſtratorum, Emendatorum.

Colu-

S. Mar-

Quin-

) o (